

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти на тему:

**«Соціальний статус і матеріальне становище
греко-католицького духовенства Галичини:
на прикладі Станиславівської єпархії ГКЦ
в 1885–1914 рр.»**

Виконав: студент II курсу,
групи СО(I) – 2М (з.в.)
напряму підготовки (спеціальності)
014 Середня освіта (історія)
Букатчук Маркіян Володимирович

Керівник: доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії

Райківський Ігор Ярославович

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
і методики викладання історії

Єгрешій Олег Ігорович

Івано-Франківськ – 2021

АНОТАЦІЯ

Букагчук Маркіян Володимирович. Соціальний статус і матеріальне становище греко католицького духовенства Галичини: на прикладі Станиславівської єпархії ГКЦ в 1885–1914 рр. Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.03 «Середня освіта. Історія». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2021. – 99 с.

У дипломній роботі здійснено комплексне дослідження соціального статусу і матеріального забезпечення духовенства та організаційних структур Станиславівської єпархії ГКЦ в 1885–1914 рр. Зокрема, висвітлено потребу реорганізації Галицької митрополії та створення окремої Станиславівської єпархії, з'ясовано її розвиток показаний під кризь призму діяльності чотирьох єпископів та матеріальне становище греко-католицького духовенства – доходи, видатки, оподаткування, господарську діяльність, страхування тощо.

Основу історіографії досліджуваної проблеми складають праці сучасних істориків – Р. Делятинського, Н. Колб, І. Пилипіва та ін., а також деяких діаспорних (І.-П. Химка та ін.). Джерельна база дослідження – неопубліковані архівні матеріали ЦДІАЛ України та Держархіву Івано-Франківської обл., церковна документація, пастирські листи, мемуарна література, періодичні видання досліджуваного періоду та ін. Проаналізовано методи вивчення церковної історії і діяльності ГКЦ на прикладі уроків з історії України в 9 класі.

Ключові слова: ГКЦ, Станиславівська єпархія, матеріальний стан, соціальний статус, доходи, видатки, оподаткування, майно.

ЗМІСТ

Термінологічний словник	4
Вступ	8
Розділ 1. Історіографія, джерельна база і теоретико-методологічні основи дослідження	14
Розділ 2. Передумови, заснування і структура Станиславівської єпархії	18
2.1 Потреба реорганізації Галицької митрополії та створення єпархії	18
2.2 Організаційна структура єпархії та статус єпархіального духовенства в 1891–1914 рр.	32
Розділ 3. Майнові питання утримання Станиславівської єпархії та священиків ГКЦ	50
3.1 Соціально-економічна доктрина: етичний екскурс	50
3.2 Основні джерела надходжень духовенства	53
3.3 Ключові статті видатків та оподаткування. Фонди і товариства	62
Розділ 4. Рецепція діяльності греко-католицького духовенства Галичини на уроках історії України в 9 класі	67
4.1. Особливості висвітлення релігійної проблематики у шкільному підручнику	67
4.2. Методичні аспекти вивчення історії гкц	70
Висновки	74
Список використаних джерел	79

Термінологічний словник

Архідиякон (від грец. *αρχή* – головний; *διακονος* – служитель) – 1) посада декана в єпископській капітулі (крилосі), належав до числа крилошан-пралатів; 2) почесний титул, наданий членові чернечого духовенства; перший диякон катедральної або монастирської церкви.

Візитація канонічна – практика відвідування єпископом усіх церковних інституцій на території єпархії (парафій, паломницьких місць, монастирів, навчальних закладів тощо) з метою перевірки їх стану.

Гульден – на підставі монетної конвенції 1857 р. австро-угорська грошова одиниця в Австрійській (Австро-Угорській) монархії. 1892 р. на заміну гульдену прийшла крона (1 гульден = 2 крони).

Декан (протопресвітер) – священик, який очолює деканат, призначений єпископом для нагляду за поведінкою та діяльністю священиків деканату; в сучасній УГКЦ деканів, відповідно до норм ККСЦ, називають протопресвітерами.

Дієцезія – церковно-адміністративна одиниця Римо-Католицької Церкви, яку очолює єпископ-ординарій; дієцезія в східних Церквах називається єпархією.

Дяк – церковнослужитель, але світська особа, що за звичаєвим правом відповідав чину читців (псаломщиків); допомагав священику у відправі Богослужінь.

Ерекційна земля – вид церковного землеволодіння, земельний наділ, закріплений за парафією і призначений для утримання пароха з сім'єю.

Єпархіальний синод (собор) – збори представників священнослужителів і монаших чинів єпархії, яке очолює єпископ.

Єпархія (грец. *ἐπαρχία* – володарювання) – основна адміністративно-територіальна одиниця (округ) у Церкві на чолі з єпископом, який визначає систему єпархіального управління; єпархія поділяється на менші округи – деканати (протопресвітерати).

Єпископ (грец. *επισκοπος* – наглядач, охоронець) – найвищий ступінь священства в християнській Церкві. Єпископ висвячує в диякони, священники (самостійно) і єпископи (разом з іншими єпископами), призначає клір на посади, освячує храм, керує церквами свого округу (єпархії).

Єпископ-ординарій (грец. *επισκοπος* – наглядач; лат. *ordinarius* – звичайний) – єпископ, який має «ординарну» духовну владу в єпархії; в східній Церкві йому відповідають «правлячий єпископ», «єпархіальний єпископ».

Єпископ-помічник – титулярний єпископ, призначений для допомоги єпископові-ординарію у здійсненні його архіпастирських обов'язків управління єпархією, виступає від імені ординарія та йому підпорядковується.

Єрарх – представник вищого християнського духовенства (Папа, патріарх, митрополит, кардинал, архієпископ, єпископ).

Єрархія (грец. *ηρωεσ* – священний і *αρχε* – влада) – сукупність чинів духовенства в порядку субординації, прийнятої в тій чи іншій християнській церкві, форма організаційного церковного устрою.

Єромонах – (грец. *ιερομόναχος*) – монах, чернець, що має сан пресвітера (тобто право здійснювати священні таїнства). Священнослужитель середнього (другого) ступеня, що прийняв чернецтво.

Індульт (лат. *indult*) – привілей, який Папи Римські видавали окремим особам.

Капелан (лат. *capellanus* – священник при домашній каплиці) – священник, який здійснює душпастирське служіння для окремої категорії населення: 1) військовий священник в армії; 2) священник у в'язниці; 3) священник у лікарні (шпиталі); 4) священник – помічник пароха для дочірньої церкви парафії.

Капітула (лат. *capitulum* – глава, розділ) – в Католицькій Церкві колегія духовенства з священників-каноніків при кафедральному храмі, дорадчий і допоміжний орган при єпископові.

Клір, клир (грецьк. *kleros* – жереб) – у християнській церкві узагальнена назва священнослужителів.

Конгруа (лат. *congrua* – те, що належиться) – постійна плата греко-католицького священника відповідно до його душпастирській посади (парох, сотрудник, катехит), здійснювалася з бюджету Релігійного фонду.

Консисторія (лат. *consistorium* – співприсутність) – адміністративно-виконавчий орган при ГКЦ; на даний час обов'язки консисторії виконує єпархіальна курія.

Парафія (парохія, приход) – первинна адміністративно-територіальна одиниця Церкви з власною церквою та священником.

Парох – священник, якому єпископ передав самостійне право душпастирства; наставник парафії.

Патронат – правовий інститут, регламентований канонічним і державним правом; право патронату в ГКЦ полягало в обов'язку поміщика надавати матеріальну підтримку церкві (кошти на будівництво, ремонт, оздоблення храму, утримання парафіяльних будинків, забезпечення священника) в межах свого помістя.

Провінційний синод – колегіальна церковна установа з єпископів провінції під головуванням митрополита для вирішення питань віросповідання,

Релігійний фонд – державна інституція, заснована імператором Йосифом II (1784 р.) на основі маєтків ліквідованих монастирів Римо-Католицької та Греко-Католицької Церков (1782 р.), з метою державного забезпечення духовенства (виплати т. зв. конгруї).

Сотрудник – священник-помічник пароха.

Целібат (від. лат. *caelebs* – неодружений) – обов'язкова безшлюбність католицьких священників.

Шематизм (грец. *Σχῆμα* – схема, фігура) – список осіб чи установ; статистичний збірник; розрізняють політико-адміністративні та церковні шематизми. У церковних шематизмах подано списки духовних осіб, з

найважливішими даними, списки усіх парафій, кількість вірних та церковних товариств, стан церковного майна тощо.

ВСТУП

Актуальність теми. Важко переоцінити роль Греко-католицької Церкви (далі – ГКЦ, після 1989 р. – Українська греко-католицька церква, скорочено – УГКЦ) у формуванні національної самосвідомості українців Галичини, особливо в ХІХ ст., що характеризується в українській історії як доба національного відродження (модерного націотворення). Важливу роль у національному відродженні відіграли організаційні структури ГКЦ, в т. ч. Станиславівська єпархія, заснована наприкінці ХІХ ст. в той час, коли світська інтелігенція поступово перейняла провідну роль у національно-політичному житті. Це спонукало греко-католицьке духовенство переосмислити свою місію у світі, а водночас – адаптувати діяльність до нових реалій. Власне, цим завданням займалися чотири станиславівські єпископи від часу створення єпархії в 1885 р. і до початку Першої світової війни в 1914 р. (Ю. Пелеш, Ю. Сас-Куїловський, А. Шептицький, Г. Хомишин). Вивчаючи суспільно-політичну роль УГКЦ та її державотворчу місію в наш час, важливим є розуміння її діяльності в історичній рестроспективі, зокрема на рівні Станиславівської єпархії.

Одним із суттєвих аспектів розвитку новоствореної єпархії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. було майнове питання: створення, розвиток і утримання єпархіальних структур – консисторії, катедральної капітули, духовної семінарії та ін. У центрі уваги священнослужителів опинилася проблема збереження впливу Церкви на суспільне життя галицьких українців не стільки як національного провідника, якою ГКЦ, по суті, була в Галичині майже до кінця ХІХ ст., до створення перших модерних українських політичних партій, скільки як духовного і матеріального авторитету українського суспільства. Під цим кутом зору викликає науковий інтерес дослідження соціального статусу і матеріального становища греко-католицького духовенства Галичини на прикладі Станиславівської єпархії ГКЦ в 1885–1914 рр. Обрана тема викликала

інтерес деяких дослідників (Н. Колб, П. Кам'янського, І. Пилипіва, О. Турія, Р. Делятинського, О. Єгрешій та ін.), але й сьогодні має наукову актуальність.

Крім суто наукового значення, досліджувана тема є актуальною в розумінні привернення уваги сучасного українського суспільства до церковно-релігійних питань. Без ключової ролі греко-католицьких священиків неможливо уявити національний рух в австрійській Галичині ХІХ ст., духовне відродження української нації. Хотілося б, щоб і в сучасному житті вплив Церкви на духовний розвиток громадян незалежної України був значним, бо успішне життя і добробут кожної людини та суспільства в цілому є можливими лише в умовах, коли буде збережено і примножено духовність. Дослідження соціального і матеріального становища греко-католицького духовенства Станиславівської єпархії в досліджуваній період дасть змогу усвідомити значення ГКЦ як національної Церкви, базуючись на історичній тяглоті, як наслідок, потенційно зросте інтерес у суспільстві до церковної історії. Отже, наукова й суспільна актуальність спонукали вибір пропонованої теми, що передбачає аналіз місця і ролі ГКЦ в Галичині крізь призму соціального статусу і матеріального становища духовенства Станиславівської єпархії.

У пропонованій роботі загалом досліджується релігійне середовище австрійської Галичини в конституційний період Габсбурзької монархії. *Об'єктом дослідження* є греко-католицьке духовенство Галичини, що розглядається на прикладі Станиславівської єпархії ГКЦ від часу її створення до 1914 р. *Предмет дослідження* – статус греко-католицьких священиків Станиславівської єпархії у суспільному житті в умовах політизації, матеріальне становище духовенства на зламі ХІХ–ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Магістерська робота виконана на кафедрі історії України і методики викладання історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в рамках наукової теми «Історія Галичини. Український

національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти» (реєстраційний № 0109U005847).

Хронологічні межі роботи складають період 1885–1914 рр. – від часу заснування Станиславівської єпархії ГКЦ до початку Першої світової війни, що внесла суттєві зміни в політичне і церковно-релігійне життя українського суспільства. Для більш ґрунтовного висвітлення передумов створення єпархії автор дещо виходить за нижчу хронологічну межу, розкриваючи особливості розвитку Церкви в Галичині в ХІХ ст., до створення єпархії.

Географічні межі охоплюють територію Станиславівської єпархії, що поширювалася на 16 повітів Галичини (Богородчанський, Борщівський, Бучацький, Городенківський, Гусятинський, Заліщицький, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Печеніженський, Підгаєцький, Снятинський, Станиславівський, Терехівський, Товмацький і Чортківський) та коронний край Буковину в австрійський період. Під Галичиною розуміється східна, історична частина провінції Габсбурзької монархії, що мала історичну назву «Королівство Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцимським і Заторським».

Метою дослідження є аналіз соціального статусу і матеріального становища духовенства ГКЦ у Галичині ХІХ ст. Для реалізації мети визначено основні завдання кожного з чотирьох розділів магістерської роботи:

- проаналізувати історіографію, джерельну базу і теоретико-методологічні засади роботи;
- з'ясувати потребу заснування Станиславівської єпархії в ХІХ ст. (до 1885 р.);
- розкрити організаційний і матеріальний розвиток єпархії до 1914 р. крізь призму діяльності її чотирьох єпископів – Ю. Пелеша, Ю. Саса-Куїловського, А. Шептицького, Г. Хомишина;

– з'ясувати майнові аспекти функціонування Станиславівської єпархії та священників ГКЦ у досліджуваній період, включаючи етичну основу соціально-економічної доктрини Церкви, основні джерела утримання духовенства, його фінансово-економічний стан і соціальний статус;

– розкрити методологічні засади викладання церковно-релігійної історії, релігієзнавчих аспектів на прикладі історії ГКЦ в Галичині на уроках з історії України в 9-му класу.

Запропонована праця характеризується своїм міждисциплінарним характером. Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано *методи* загальнонаукові: аналітичний, логічний, систематизації (класифікації), спеціально-історичні: ретроспекції, періодизації, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та ін. Окремо був використаний персоналістично-біографічний метод для висвітлення розвитку Станиславівської єпархії з урахуванням життєпису її провідних діячів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в запропонованій праці комплексно досліджено Станиславівську єпархію ГКЦ в австрійський період історії в 1885–1914 рр. з точки зору її організаційного становлення, матеріального забезпечення і соціального статусу греко-католицького духовенства. Автор простежив проблематику і доцільність заснування Станиславівської єпархії, третьої в Галичині після Львівської і Перемишльської, та пов'язані з цим матеріальні й організаційні труднощі, а з другого боку – потреби в житті Церкви. У роботі проаналізовано динаміку організаційного розвитку єпархії – заснування ключових управлінських структур, органів, забезпечення матеріальними і соціальними гарантіями духовенства, з'ясовано перелік єпархіальних статей доходів, видатків, податкових зборів, заснованих фондів і товариств. Звернено увагу на етичний аспект володіння Церквою її дочасним добром (*bona temporalia*) – майном, яким вона мала ефективно

управляти. Введено до наукового обігу маловідомі події і факти з історії ГКЦ на регіональному рівні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали цієї роботи можуть бути використані для подальшої науково-дослідницької та навчально-педагогічної праці. Для духовенства УГКЦ (Української Греко-католицької Церкви, як однієї з 23 східних католицьких Церков *sui iuris*) пропонована праця буде корисною для усвідомлення кадрового, організаційного і матеріального потенціалу теперішньої Івано-Франківської Архієпархії УГКЦ та сприятиме її подальшому розвитку.

Апробація результатів пропонованого дослідження відбувалася у виступі на щорічній звітно-науковій конференції студентів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника у квітні 2021 р., на партнерських зустрічах, візитах, круглих столах із представниками благодійних католицьких фондів («Renovabis», «Caritas» та ін.) у період 2017–2021 рр.; на уроках історії України в 9-х класах в Івано-Франківському приватному ліцеї «Католицький ліцей святого Василя Великого».

Структура роботи. Задля комплексного підходу до аналізу пропонованої тематики в першому розділі з'ясовано основні здобутки дослідників у вивченні соціально-економічної історії ГКЦ, використану джерельну базу і понятійно-категоріальний апарат та методологічні підходи в роботі. Другий розділ висвітлює передумови створення Станиславівської, третьої греко-католицької єпархії в Галичині, після Львівської і Перемишльської, включаючи короткий історичний екскурс в історію Унійної церкви від церковної реформи династії Габсбургів до заснування єпархії. Далі досліджується організаційна структура і соціальний статус греко-католицького духовенства цієї єпархії в австрійський період до 1914 р. Третій розділ присвячений питанням майнового стану новоствореної єпархії – доходів, видатків, оподаткування священника і т. п. Водночас мова йде про здійснення господарської і благодійницької діяльності, якою

безпосередньо займалася єпархія. Теоретичну базу для доцільності реалізації Церквою своєї місії висвітлює окремий підрозділ про морально-етичні засади в руслі соціальної доктрини діяльності ГКЦ досліджуваного періоду.

Нарешті, в четвертому розділі в загальних рисах висвітлюється рецепція діяльності греко-католицького духовенства в Галичині на уроках історії України в дев'ятому класі загальноосвітньої школи. Особливу увагу звернуто на педагогічну методику висвітлення релігійних тем на прикладі вивчення історії ГКЦ, складовою якої була Станиславівська єпархія, а також питанням, наскільки державний стандарт освіти сприяє розвитку компетентності школярів щодо розуміння «причин, які зумовили провідну роль Греко-католицької церкви і духівництва в українському русі Галичини (...) та роль церкви в суспільному житті українців» [97]. За основу взято підручники з історії України для 9 класу (Власов В. С., Гісем О. В., Трученко Ф. Г., Реєнт О. П. та ін.). У цілому пропонована робота – це спроба долучитися до наукового дискурсу щодо місця і ролі греко-католицького духовенства Галичини в 1885–1914 рр., зокрема його значення у формуванні національно свідомого і відповідального громадянського суспільства. При цьому зроблено акцент на діяльності перших станиславівських єпископів у матеріальній сфері та створення належних умов для функціонування єпархії.

Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів, поділених на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і семи додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблематика заснування Станиславівської греко-католицької єпархії викликала інтерес дослідників, знайшла лише часткове відображення в історичній літературі. В основному, це дослідження сучасних українських істориків після 1991 р. та в діаспорній історіографії, що мала змогу вивчати церковну історію. Для порівняння, на радянській Україні релігія офіційно вважалася «опіумом» для народу, своєрідним пережитком минулого, який треба було подолати, всіляко насаджувався войовничий атеїзм. ГКЦ була забороненою церквою після львівського псевдособору 1946 р., існувала в глибокому підпіллі й не мала змоги повноцінно розвиватися. Про будь-які розвідки з історії ГКЦ в радянській історичній науці взагалі не могло бути й мови. Для кращого усвідомлення складності тодішньої ситуації хотілося б згадати лише про одну колективну працю радянських істориків, що мала відверто суб'єктивний, заідеологізований у руслі марксистсько-лелінської методології характер, ворожий до Церкви: «Уніатство і український буржуазний націоналізм», що вийшла під редакцією професора С. М. Возняка в Києві 1986 р. і містила тенденційно підібрані факти проти УГКЦ [42].

Історіографію обраної теми доцільно проаналізувати за напрямками дослідження. Найбільш вагому частину з них становлять нечисленні розвідки, безпосередньо присвячені історії Станиславівської єпархії ГКЦ. Так, про Станиславівську єпархію в суспільному житті Галичини 1885–1946 р. фундаментальну працю написав івано-франківський історик Р. Делятинський [102]. Основою для історичних досліджень ГКЦ є праця першого єпископа новоствореної Станиславівської єпархії Ю. Пелеша «Історія унії Руської Церкви з Римом» 1880 р. [26], яка в пропонованій праці додає необхідного фактологічного контексту щодо передумов створення третьої греко-католицької єпархії в Галичині в другій половині

XIX ст., а також соціального статусу і матеріального становища унійного духовенства. Дослідження Ю. Пелеша можна розглядати не лише під кутом зору аналізу історіографії обраної теми, але й як джерело, бо воно було написано безпосереднім учасником досліджуваних подій, станіславівським єпископом. Схожу функцію для згаданої роботи відіграли також праці сучасного діаспорного історика І.-П. Химки про місце і роль греко-католицького духовенства в українському національному русі в Галичині XIX ст. [82, 83], а також закордонних істориків: польського дослідника А. Корчока в 1921 р. [86] та німецького – М. Рудольфа в 1994 р. [90].

Про історичний розвиток Станіславівської єпархії в досліджуваний період на прикладі діяльності її очільників – Ю. Пелеша, Ю. Саса-Куїловського, А. Шептицького та Г. Хомишина – писали історики в незалежній Україні П. Кам'янський [52, 53], Н. Колб [55], І. Пилипів [69, 70], Р. Делятинський, О. Єгрешій та ін. [48]. Окремі сюжети в працях названих авторів дають уявлення про матеріальне утримання тодішньої єпархії та здійснені єпископами кроки в сфері управління дочасним церковним майном. Чи не єдиним історіографічним напрацюванням на тему матеріального становища греко-католицького духовенства в Галичині кінця XIX ст. можна вважати працю львівської дослідниці Н. Колб «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття» [54].

Загальне тло досліджуваних подій допомогли проаналізувати узагальнюючі праці з історії австрійської Галичини згаданих Ю. Пелеша, А. Корчока, М. Рудольфа, а також О. Турія, І. Скочиляса, М. Кугутяка та ін. [26, 86, 90, 75, 74, 59], що містять інформацію про місце і роль ГКЦ в національному русі місцевих русинів-українців у XIX ст.

Важливе значення у висвітленні теми пропонованого дослідження відіграли неопубліковані архівні документи – Державного архіву Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.) [6, 7] та Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі –

ЦДІАЛ України) [1–5]. Зокрема, з Держархіву Івано-Франківської обл. використано ф. 504 «Станиславська греко-католицька єпископська консисторія». Даний фонд подає інформацію про документацію, яка мала відношення до діяльності Станиславівської єпархії, управлінським органом якої була згадана консисторія. Серед документів ЦДІАЛ України науковий інтерес представляють документи фонду «Галицьке намісництво», яке вміщує переписку державних та церковних структур щодо питання майнового становлення та розвитку Станиславівської єпархії.

Окрему групу джерел для магістерської роботи представляє мемуарна література – спогади дочки греко-католицького священика О. Бобикевич-Нижанківської [28], та представників греко-католицького духовенства – Т. Войнаровського [29], О. Заклинського [30], С. Матковського [31], які в публіцистичному стилі містять коротку інформацію про діяльність греко-католицького духовенства та Станиславівську єпархії в австрійський період. Автори названих спогадів досить предметно, хоч і фрагментарно, торкалися теми матеріального забезпечення ГКЦ, в т. ч. молоді єпархії [28–31].

Цінними для цієї магістерської праці є періодичні видання досліджуваного періоду, що дають уявлення про суспільну реакцію навколо створення і розбудови Станиславівської єпархії ГКЦ даючи власний коментар [32–39]. Зокрема, автор використав «Вѣсникъ Станиславовской Епархіи» – офіційний друкований орган греко-католицького єпископа у Станиславівській єпархії, у якому відображались усі важливі події з життя місцевої церковної спільноти, що виходив поквартально з 1885 р. [32], часописи релігійного спрямування у Львові «Душпастирь» [34], «Нива» [36], «Нова Зоря» [37], «Руслан» як партійну газету клерикального напрямку, яку видавав Русько-український христинський союз [39]. Водночас у роботі використано відомості з москвофільської («Галичанинъ») [33] та народовської («Дѣло») преси Галичини [35].

Важливу інформацію почерпнуто з шематизмів, що як періодичні інформаційні зводи церковної документації подають списки духовних осіб, усіх парафій, кількість вірних і церковних товариств, стан церковного майна тощо [14–18].

Окремий корпус першоджерел складають пастирські послання та інші твори тогочасних єпископів – Ю. Пелега, Ю. Саса-Куїловського, А. Шептицького, Г. Хомишина. Вони проливають світло на релігійну, теологічну та ідеологічну складову реалій, в яких відбувалося становлення Станиславівської єпархії ГКЦ [20–27].

Задля забезпечення аналізу теми належним теоретичним підґрунтям з точки зору морального богослов'я та соціального вчення Церкви в роботі використано документи Апостольського Престолу – декларації, декрети та енцикліки, зокрема Другого Ватиканського собору (1962–1965 рр.) [8–19].

Щодо теоретико-методологічних основ дослідження, то автор використав різні за метою і способом реалізації методи – історичні, синтетичні, аналітичні та порівняльні, методи індукції і дедукції, сходження від абстрактного до конкретного, узагальнення й конкретизації та ін., що сприяло досягненню наукового результату. Метод – це, як відомо, шлях, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження. Фрагментарне використання в роботі знайшов статистичний метод для порівняння кількісного розвитку єпархії.

Основні ідеї, наукові положення і теоретичні висновки цієї магістерської роботи були сформульовані автором особисто. Напрацювання, що належать співавторам, у дослідженні не використовуються.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ, ЗАСНУВАННЯ І СТРУКТУРА СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

2.1 Потреба реорганізації Галицької Митрополії та створення єпархії

Проголошення Станиславівської греко-католицької єпархії 1885 р. через декрет цісаря Франца Йосифа та буллу папи Лева XIII «*In illo tempore*» («*De universo Dominico grege*») [16] стало результатом тривалого процесу реорганізації уніатської церкви після трьох поділів Речі Посполитої, починаючи, зокрема, із спроб відновлення Галицької митрополії в 1790 р. На тектонічні зміни у видимій еклезіологічній сутності Греко-католицької церкви вплинула політика освіченого абсолютизму австрійських монархів – Марії Терезії та її сина імператора Йосифа II в 1770–1780-х рр. Так, з 1782 р. єпархіальними єпископами могли стати не тільки вихідці з Чину святого Василя Великого, але й священнослужителі, які не були ієромонахами. Окрім того, ієрарху надавалася допомога в управлінні єпархією в особі єпархіальної консисторії та катедральної капітули [90, с. 31].

Такі церковні реформи вплинули на піднесення освіти, духовності, а з ними й національної свідомості греко-католицького духовенства, що, як зазначає діаспорний історик І.-П. Химка, змогло вже у середині ХІХ ст. перейняти на себе роль українських еліт у Галичині: «Perhaps in no process of nation-building did the institution of the church play as great a role as in that of the Ukrainians in Austrian Galicia» («Мабуть, у жодному процесі націотворення інститут Церкви не відігравав такої великої ролі, як для українців в австрійській Галичині» (власний переклад. – М. Б.) [83, с. 426].

Цьому посприяв вихідний пункт, з якого починала свій модерний розвиток ГКЦ, – близькість до народу ще від часів Речі Посполитої. Якщо говорити про кількісне представництво греко-католицького духовенства на територіях, де щільно проживали українці – тоді названі русинами, то в невеликих містечках та великих селах існувало бл. 3–5 унійних парафій. З

таких невеликих громад греко-католицький священник не міг очікувати належного фінансового забезпечення. Згаданий феномен був пов'язаний з тим, що парафії зазвичай ставали місцем, де здійснювалася суспільно-культурна діяльність українських греко-католиків. Натомість, римокатолицькі парафії мали реалізовувати здебільшого літургійно-обрядову функцію.

До того ж греко-католицькі священники, на відміну від своїх колег латинського обряду, сприймалися місцевими дідичами, в чиїх руках перебувала парафія, як звичайні нецивілізовані селяни, що засвідчував їхній низький рівень освіченості, досить погане матеріальне становище, відсутність інкультурації та соціалізації у вищих кругах інтелігенції. Протяжкий і занепалий стан Унійної церкви, який викликав потребу реформи, свідчать занедбані храми, в деяких з них розташовувалися навіть зерносковища, що рішуче забороняв Замойський провінційний синод Унійної церкви 1720 р. [86, с. 46]. Добру освіту мали шанси здобути здебільшого ченці Чину святого Василя Великого, які завдяки celibату, розвиненій мережі монастирів та добрій внутрішній адміністрації, яка не підпорядковувалася єпархіальному єпископу, навчалися в грецькій колегії в Римі, в колегіумах в Оломовці та Відні, або ж у єзуїтському навчальному осередку в Бенсберзі поблизу Кельна [86, с. 16].

Велика кількість покликань до священничого стану часто спричиняла кадрові проблеми. Майбутні священники були змушені шукати для власного служіння вільні парафії, оскільки до поділів Речі Посполитої місцевий єпископ не призначав їх на служіння, а тільки затверджував вибір господаря парафії, який опікувався нею у формі «патронату». Нерідко формувалися священничі династії, що обумовлювало передачу парафії від батька до сина і тим самим, в певній мірі, вирішувало загальну кадрову та формаційно-навчальну проблему в рядах духовенства [86, с. 16].

Якщо поглянути на матеріальне становище звичайного греко-католицького священика, він заробляв на той час близько 100–150 злр. на рік, а деякі ще менше – 20–80 злр. [90, с. 31–33]. Львівський архієпископ Лев Шептицький у своєму листі до Марії Терезії «*Vix credibile est*» безпосередньо після першого поділу Речі Посполитої описує уніатського священика такими словами: «*Quam miser sit parochum Ruthenorum ritus Graeci-catholici regnorum Galiciae et Lodomeriae status quamque tenui ecclesiastica dote gaudeant*» («Яким же нещасним є парох руського обряду греко-католицьких королівств Галичини та Лодомерії» (власний переклад. – М. Б.) [86, с. 12]. Тому не дивними видаються слова першого Станиславівського єпископа Ю. Пелеша, який згадував у 1880 р. про «милосердне Боже провидіння, що імператор Йосиф II прийняв це занедбане духовенство під своє крило» [26, с. 640]. Ще у XVII ст. після Берестейської унії 1596 р., за свідченням Ю. Пелеша, який посилається на звіт апостольського нунція Торреса, руське духовенство жило «з власних рук», працюючи на полях. Тому православне духовенство було легко інспірувати до унії з Римом, яка гарантувала більше прав та матеріальних можливостей [26, с. 722].

Звіти канонічних місій Львівської архієпархії та Перемишльської єпархії останньої чверті XVIII ст. тільки підтверджують це сміливе свідчення митрополита Л. Шептицького, наводячи дані про важкий фінансовий стан їхнього духовенства: обмаль дотацій, відсутність належних ерекційних земель та десятини, яку утримувало для себе навіть з унійних парафій римо-католицьке духовенство: «*In der Diöcese Przemysl, Sambor und Sanok, heisst es im Berichte des Onuphrius Szumlanski, gibt es 1200 Pfarrkirchen, an denen Säcularpriester angestellt sind; doch, wie es sich bei den canonischen Visitation zeigt, gibt es wenige Pfarrer, welche eine anständige Dotation hätten, daher sind sie genothigt, von ihrer Hände Arbeit und von milden Gaben der Gläubigen zu leben. Denn die Erectionsgründe sind grösstentheils entrissen, und der Zehent wird von lateinischen Pfarrern behoben,*

auch dort, wo es keine lateinischen Kirchen gibt» («У єпархії Перемишльської, Самборській та Сяноцькій, йдеться у звіті Онуфрія Шумланського, є 1200 парафіяльних церков, де працюють світські священники; але, як показують канонічні візити, мало душпастирів отримують належну дотацію, а тому змушені жити за рахунок своєї фізичної праці та пожертв вірних. Ерекційні землі часто забираються, а десятину забирають латинські парохі, навіть там, де немає латинських церков» (власний переклад – М. Б.) [26, с. 725].

Завдяки австрійському імператору Йосифу II та його політиці т. зв. «йосифінізму» в Австрійській монархії було здійснено церковну реформу. Так, у 1774 р. було засновано духовну семінарію для греко-католицьких семінаристів у Відні (Barbareum), куди кожна унійна єпархія мала можливість направляти щорічно по шість студентів. 1783 р. було засновано Львівську генеральну семінарію [90, с. 34]. Внаслідок згаданої реформи унійне духовенство було зрівняно в правах із римо-католицьким кліром. Протягом 1777–1809 рр. були видані відповідні декрети та патенти про звільнення греко-католицького духовенства від панщини, що, як не дивно, зустрічалося в той час серед священників у Східній Галичині, а також від оплати дотацій та невнормованих податків.

Імператор Йосиф II скасував широко відому з VI століття практику парафіяльного податку – «катедратика», відповідно до якого було прийнято сплачувати податок власному єпископу. Нарахування здійснювалося за бенефіції та патримонії, мандат на управління якими було надано нижчому духовенству самим ієрархом [74, с. 7]. Схоже оподаткування мало місце в Київській митрополії і було запозичено, скоріш за все, з візантійської традиції, де воно було введене в дію константинопольським Патріархом Олексієм (1025–1043). Її руський відповідник «почестья» означав виплату данини васала власному сюзерену. Симфонія церковної та державної влади в православній традиції полегшила Церкві Київської традиції Володимирового хрещення впровадження відповідного податку, який до того був типовим у нецерковних колах на Русі [79, с. 96–97]. Православним

єпископам було надано легітимний мандат на збір такого податку [47, с. 60–61], про що свідчив львівський дослідник І. Скочилас: «У 1521 р. король Жигимонт I Старий надав Костянтинові Острозькому привілей, за яким у разі смерті митрополита контроль за збором та розподілом куничого переходив до руського князя, повноваження котрого як світського патрона автоматично припинялися з вибором нового предстоятеля Православної Церкви» [74, с. 12].

Відомості про «катедрастик» серед структур майбутньої ГКЦ з'явилися вже незабаром після укладення Берестейської унії, а правомірність збору такого податку на утримання єпископа, катедрального храму та єпархіальних потреб інституалізував Замойський синод 1720 р., який став реакцією Унійної церкви на зміни, які з собою внесла доба Просвітництва [90, с. 30]. Даний податок був надзвичайно важливий для утримання унійних єпархій, адже майно, яке вони посідали ще з Середньовіччя, було в більшій мірі експропрійовано Річчю Посполитою, латинськими дієцезіями або ж приватними суб'єктами [26, с. 714-720]. Внаслідок цього дохід Львівської архієпархії в 1772 р. із нерухомості складав лише близько 3,5% всього бюджету (10.500 польських гульденів), а решта суми акумулювалася завдяки «катедрастику», річний розмір якого в згаданій архієпархії складав 300.000 польських гульденів [26, с. 721].

Численні скарги духовенства на високий розмір оподаткування до Апостольської Столиці, а також секуляризаційна церковна реформа австрійського монарха Йосифа II ліквідували згаданий податок через декрет австрійського уряду в 1781 р. [74, с. 132]. Відповідний дефіцит, який виник у єпархіальних бюджетах консисторій, покривався через окрему дотацію з релігійного фонду [26, с. 722]. Так, на утримання Львівського архієпископа виділялося щорічно 19.700 злр. Окремо Львівській архієпархії був наданий земельний наділ в Уневі поблизу Перемишлян, з доходів якого мав утримуватися місцевий єпископ-помічник. Окрім того, з цих коштів мали

покриватися видатки на зарплату дякам, купівлю літургійного інвентаря, богослужбових риз тощо [26, с. 722-723].

Відповідно до урядового рішення від 1802 р. судові справи, в яких брало участь уніатське духовенство, розглядалися в дворянських судах, а не в нижчих судових інстанціях, як це було раніше [86, с. 34]. Була внормована і дотація священикам, так-звана *congrua* («те, що належиться» священику). Хто з парохів здав іспит з теології та філософії латинською мовою, отримував оплату в розмірі 300 злр. на рік, хто ж склав екзамени на «руській» (українській) мові – 200 злр. на рік. Якщо парафії не могли зібрати відповідну суму, різницю доплачував австрійський уряд з релігійного фонду монархії [26, с. 725]. Для тих семінаристів, які не володіли латинською мовою з 1787 р. діяв заснований при Львівському університеті відділ – «*Studium ruthenum*», де навчання на двох факультетах проходило зрозумілою для них «руською» мовою [57, с. 116-126]. Сотрудники та адміністратори (завідателі) отримували зарплату в розмірі 150 злр. на рік.

Як згадувалося раніше, велика кількість парафій підлягала «фузіонуванню» – об'єднанню декількох невеликих релігійних громад в одну. Як наслідок, існувало правило, згідно якого встановлювався мінімальний розмір парафії – 600 душ. У випадку наявності на парафії 1400 душ і більше, пароху в допомогу надавався сотрудинка. Там, де це зробити було неможливо, створювалося філіальне капеланство, яке очолював адміністратор. Останній, хоч і виконував обов'язки пароха, проте отримував лише зарплату сотрудинка – 150 злр. на рік [26, с. 726]. Якщо поглянути на статистику, то у Львівській архієпархії в 1793 р. налічувалося понад 2000 парафій, а вже в 1879 р. в тих самих територіальних межах – 1138 [90, с. 34]. Такі зміни дозволили збільшити платоспроможність парафій, які могли покривати левову частину *congrua* і тим самим зменшити обсяг асигнувань на дотацію священикам із релігійного фонду [26, с. 726].

У комплексі згадана реформа призвела до того, що греко-католицьке духовенство реваншувалося перед двором Габсбургів неабиякою лояльністю. Саме австрійські монархи гарантувати унійному кліру освіту, політичний і соціальний статус, який впливав на подальше національне відродження на західноукраїнських землях. Щоправда, ця реформа в житті Католицької Церкви обох обрядів – греко-католицького та римокатолицького в Австрії призвела до того, що по всій монархії було розформовано чисельні «суспільно-некорисні» єпископства, монастирі та абатства, зокрема уніатські василіанські монастирі в Галичині. Так, за статистичними даними 1772 р., на момент входження краю під австрійську владу, в провінції Чину святого Василя Великого, приналежній Габсбурзькій монархії, нараховувалося 67 чоловічих та жіночих монастирів із 599 особами богопосвяченого життя. Натомість уже 1800 р. ця кількість складала тільки 22 чоловічих монастирів із 164 монахами та два жіночі монастирі із восьми монахинями [81, с. 89–91].

Попри розформування чернечих домів у цьому спостерігалася певна позитивна тенденція. Як наслідок, з експропрійованого майна 1782 р. був створений згаданий релігійний фонд, з якого утримувалися церковні структури, духовенство та інші церковні ініціативи [90, с. 20]. Не в останню чергу фінансувалася з даного фонду і Унійна церква, яка через декрет австрійського монарха Йосифа II 1774 р. отримала назву «Католицька церква грецького обряду» або «Греко-католицька церква» [89, с. 92–105]. Не стала винятком заснована значно пізніше, в 1885 р., Станиславівська єпархія, на правомірності фінансування якої з даного фонду наголосив посол австрійського парламенту О. Заклинський у своїй промові від 5 травня 1879 р. Депутат прямо зазначив, що релігійний фонд «складається (також. – М. Б.) і з фондів руського обряду» [30, с. 133], чим викликав дипломатичне загострення, яке вдалося послабити лише завдяки дипломатичним перемовинам цісаря Франца Йосифа I та Апостольського нунція С. Вантунеллі [3, арк. 55, 112–120].

Актуальність утворення нової греко-католицької єпархії на півдні Східної Галичини та Буковини постала ще після військових дій 1809–1815 рр., коли від відновленої 1808 р. Галицької Митрополії відійшла канонічна територія Холмської єпархії, внаслідок чого в самій церковній провінції залишилося тільки дві єпархії – Львівська та Перемишльська, що унеможливило скликання Митрополичого Собору, а тим самим паралізувало законодавчу і виконавчу влади ГКЦ на партикулярному, а з ним і на помісному рівні [88, с. 22, 26]. Іншою причиною була значна територія та кількість вірних, які приналежали до Львівської Архієпархії (понад 1 млн. 302 тис. у 1830-х роках), що унеможливило належне адміністративне та душпастирське управління. Про це говорив тодішній апостольський нунцій в Австрії архієпископ Людовіко Якобіні [82, с. 100].

Імперські власті видали декрет про заснування Станиславівської єпархії ще в 1850 р. [3, арк. 17, 34] у відповідь на лояльність русинів-українців Габсбургам під час революційної «весни народів» [82, с. 98]. Проте на практиці даний процес затягнувся на довгих 35 років. Це було спричинено недостатньою фінансовою дотацією [41, с. 232], вмішанням польської адміністрації, що прийшла до влади в Галичині після 1849 р., уособленням якої став новий намісник поляк Агенор Ґолуховський (з перервами, керував краєм майже чверть століття) [71, с. 119], та «конституційною ерою» з 1860-х рр. в дуалістичній Дунайській монархії, що закріпила польське домінування в краї внаслідок австрійсько-польського компромісу) [75, с. 119]. Фактичне заснування Станиславівської єпархії відбулося через декрет цесаря Франца Йосифа I від 29 січня 1884 р. і буллу папи Лева XIII від 25 березня 1885 р., чим завершився довголітній процес юридичного становлення третьої греко-католицької єпархії в Галичині [16].

Як зазначає історик української еміграції І.-П. Химка, зведення єпархії повинно було заспокоїти русинів після ряду неприємних втручань у

їхнє церковне життя, а також завдати сильний удар по москвофілах, з їх ідеєю етнічної і мовно-культурної єдності з широким панруським простором на сході, по суті – з імперською Росією, звідси й назва – москвофіли [82, с. 99]. Новоутворену Станиславівську єпархію очолив владика Юліан Пелеш (1843–1896 рр.) – релігійний діяч, що за короткий час зробив стрімку церковну кар’єру, життя якого можна поділити на такі періоди – формаційний (1843–1870 рр.), львівський (1870–1872 рр.), перемишльський (1872–1874 рр.), віденський (1874–1883 рр.), згодом – станиславівський (1885–1890 рр.) і знову перемишльський (1890–1896 рр.). Біографічне дослідження з метою реконструкції життя згаданого церковного діяча здійснили Р. Делятинський та О. Єгрешій у роботі з нагоди 175-річчя від народження єпископа [48, с. 326–390].

Свою увагу хотілося б звернути насамперед на станиславівський етап у діяльності Ю. Пелеша, зокрема на його зусилля в розбудові структур нової єпархії. Для кращого розуміння етапу становлення та розвитку Станиславівської греко-католицької єпархії доцільно розкрити ключові віхи життя її першого єпархіального єпископа та його наступників. Походячи з родини дяка, майбутній єпископ здобув освіту в початковій школі в м. Ясло (тепер – Підкарпатське воєводство в Польщі), опісля – в гімназіях в м. Пряшеві (нині – Словаччина) та Перемишлі [35, 1885, ч. 21, с. 2; 31, с. 34; 67, с. 3]. Навчаючись у досвідчених педагогів, зокрема в о. Юстина Желехівського [68, с. 3], Ю. Пелеш отримав не тільки належні знання, які дозволили йому вибудувати наукову кар’єру, але й відповідне патріотичне виховання в українському дусі [35, 1885, ч. 21, с. 2], що підтвердила його подальша активна участь у студентській народовській організації «Січ» у Відні, постійним членом якої він був у свій віденський період [31, с. 34].

Після завершення семінарійної формації в Генеральній греко-католицької духовній семінарії *Barbareum* у Відні та здобуття вищої богословської освіти у Віденському університеті, а опісля й титулу

«доктора святого богослов'я» (1863–1870 рр.), Ю. Пелеш отримав визнання як у наукових, так і у вищих аристократичних колах монархії Габсбургів. Серед його численних наукових праць післяформаційного періоду, під час перебування в Перемишлі, Львові і, зрештою, у Відні, найбільшої уваги заслуговує фундаментальне дослідження історії унійної церкви в двох томах під назвою «Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom» («Історія унії Руської церкви з Римом»), примірники якої були закуплені до приватної бібліотеки цісаря Франца Йосифа у Відні [31, с. 36]. Такі ж взірці праці Ю. Пелеша зберігаються в бібліотеці Академії Івана Золотоустого в Івано-Франківську, а саме у залишеному А. Шептицьким фонді.

У цій фундаментальній праці Ю. Пелеш поставив собі за мету представити автентичну історію Греко-католицької церкви, чим «здобув собі ім'я ученого в кругах німецького кліру, в університетах, нунціатурі, а навіть на цісарському дворі – у Відні. Цю його працю розсліджували (вивчали. – М. Б.) уважно на лише його земляки Українці, але й Румуни, Серби, а також православні учені Москалі й Греки ...» [31, с. 36]. У рецензії о. Станіслава Заленського вказано, що основними рисами згаданого наукового доробку Ю. Пелеша, який став його ж докторською дисертацією, була «предметність та католицькість», із певним суб'єктивізмом у поглядах щодо постійної лояльності ГКЦ до династії Габсбургів [94, с. 42]. Отже, питання висвячення о. Ю. Пелеша на єпископа було справою часу. Спершу йому пропонували єпископський осідок у Хорватії на чолі греко-католицької Крижевацької єпархії [31, с. 38]. Віденські привладні кола рекомендували Ю. Пелеша як пріоритетну кандидатуру на посаду львівського митрополита – наступника Йосифа Сембратовича [31, с. 43].

Однак, повернувшись у Галичину, майбутній владика спершу став архідияконом митрополичної капітули при соборі св. Юра у Львові та отримав обов'язки референта митрополичої консисторії, голови митрополичого церковного суду в шлюбних справах, просинодального екзаменатора, голови комісії Вдовичо-сиротинського фонду та директора

Пресвітерського дому Львівської архієпархії [35, 1883, ч. 135, с. 3]. Даний послужний список посилив не тільки його реноме як потенційного єпископа, але й дозволив йому отримати досвід в управлінні митрополичими структурами, відмінний від практики формації семінаристів, якою він у 1874–1883 рр. займався як ректор греко-католицької семінарії у Відні. Зрештою, єпископом Ю. Пелешу судилося стати в провінційному Станиславові на півдні Львівської митрополії, про що було оголошено в повідомленні про номінацію (іменування) в урядових газетах «Wiener Zeitung» і «Gazeta Lwowska» від 6 березня 1885 р.

«Єго цісарське і королівське Апостольське Величество, – писала народовська газета «Діло» на початку 1885 р., – зволив Найвисшою постановою з дня 12 лютого сего року апостольського адміністратора греко-католицької архидієцезії львівської, єпископа *in part. inf.* Юліополитанського д-ра Сильвестра Сембратовича заіменувати наймилостивішше архієпископом греко-католицької митрополичої капітули у Львові, а декана греко-католицької митрополичої капітули в Львові д-ра Юліана Пелеша – греко-католицьким єпископом в Станиславові ...» [35, 1885, ч. 21/22, с. 5]. У перші роки після заснування єпархії єпископ Ю. Пелеш досить успішно працював над розбудовою її структур. Вже від самого початку він зіткнувся з фінансовими проблемами. Ще перед заснуванням Станиславівської єпархії в 1885 р. посол до австрійського парламенту В. Ковальський підняв питання про виплату зарплати її майбутньому єпископові [71, с. 119].

Фінансову тематику забезпечення Станиславівської єпархії, яку підтверджують архівні дані, описав у своєму романі-есе «Задля празника» львівський письменник і дослідник Р. Горак, зауваживши, що серед греко-католицького духовенства м. Станиславова побутувала думка, що дотація в розмірі 7.000 злр. на рік не є достатньою для утримання єпископа в місті, адже більшість католицьких ієрархів отримували 12.000 злр. на рік [44, с. 154–155; 4, арк. 43]. Однак збільшити дотацію новопризначеній єпархії за

рахунок скасування посади єпископа-помічника латинської Перемишльської дієцезії не вдалося, оскільки таку пропозицію було рішуче відкинуто місцевим єпископом-ординарієм [1, арк. 62–64]. На наш погляд, це був завідомо виграшний для австрійського уряду крок. З одного боку, вони імперські власті здійснили спробу вирішити згадану майнову проблему, а з іншого, очевидно, розуміли, що така ідея спричинить спротив у польського римо-католицького єпископа Перемишля, а з ним і польських еліт.

Так чи інакше, в 1884 р. овдовіла дружина польського адвоката – Сузанна Пшибиловська продала свою кам'яницю із садивою державі. Австрійська влада, що опікувалася Галичиною, передала її натомість Греко-католицькій церкві під єпископську резиденцію у зв'язку зі створенням Станиславівської єпархії. Так, урядом було виділено 35.000 злр. на купівлю будинку і 4.300 злр. для його адаптації під потреби нових власників [1, арк. 10]. У листі до тодішнього намісника Галичини Філіпа Залевського міністр віросповідань та освіти писав (переклад власний з німецької мови. – М. Б.): «З огляду на виділення 35.000 гульденів (злр. – М. Б.) на придбання та 4.300 гульденів (злр. – М. Б.) на адаптацію будинку п. Пшибиловської за адресою 215 2/4 на Лінденгассе у Станиславові під єпископську резиденцію, звертаюся до Вас, Ваша Екцеленціє, із проханням негайно упорядкувати до кінця договір купівлі-продажу, щодо даного для релігійної мети придбаного будинку, (...) щоб можна було б приступити до відновлення будинку в рамках узгоджених максимальних витрат – 4.300 гульденів» [1, арк. 8–9].

Окрім того, Міністерство віросповідань та освіти встановило граничну межу видатків на виготовлення договору купівлі-продажу та супровідних документів щодо купівлі будинку у розмірі 1.600 злр. Цей бюджет був строго обмежений вищезгаданим міністерством у зв'язку з попередньо наданою фінансовою дотацією із релігійного фонду в розмірі 19.000 злр. для перебудови та ремонту парафіяльного греко-католицького храму Воскресіння Христового у Станиславові в майбутній катедральний собор

новоствореної єпархії [1, арк. 10]. Схожі цифри у своєму романі-есе «Задля празника» наводить Р. Горак, коли полемізує щодо доцільності використання коштів на заснування Станиславівської єпархії: «Тепер трохи арифметики: для того, щоб не померли люди з перемиської округи, треба було запомоги в 41 тисячу злотих. На Пелеша та все інше було потрачено 57 тисяч злотих ...» [44, арк. 156]. Щоправда, заради справедливості слід зауважити, що кошти для купівлі та ремонту єпископської резиденції і катедрального храму були виділені з релігійного фонду, ресурси з якого могли бути використані тільки для церковних цілей, а не на покриття соціальних витрат з метою забезпечення селян Перемишльської округи.

Водночас чималою заслугою новопризначеного станиславівського єпископа стали конкретні кроки в управлінні церковним майном [32, 1886, ч. 7, с. 99, 102]. Так, деяка єпархіяльна нерухомість, включно з парафіяльними будинками, була застрахована у страхових компаніях Кракова [6, арк. 1-2]. За прикладом інших єпархій було засновано низку соціальних фондів для допомоги потребуючим [32, 1886, ч. 1, с. 14; ч. 3, с. 56-57; 1887, ч. 2, с. 31; ч. 5, с. 59; ч. 7, с. 91-93; 1888, ч. 2, с. 13]. Зокрема, Ю. Пелеш розділив Вдовичо-сиротинський фонд між Станиславівською єпархією та Львівською архієпархією, прийнявши статут і призначивши управу фонду [32, 1886, ч. 1, с. 14; ч. 3, с. 56-57; 1887, ч. 2, с. 31; ч. 5, с. 59; ч. 7, с. 91-93]. До складу Станиславівської єпархії, щоправда, на короткий час, до 1890 р., увійшли історичні землі княжого Галича, якими Церква володіла ще з періоду середньовіччя. Йдеться про значні земельні наділи «Крилос–Галич» загальним розміром 681 га, але невдовзі вони були включені до Львівської архієпархії, оскільки львівський архієпископ носив титул Галицького митрополита. Саме тому Галич та його окружні землі були виведені з під юрисдикції станиславівського єпископа. Частина Галицького деканату все ж залишилась в складі Станиславівської єпархії і була окреслена новоутвореним Єзупільським деканатом [16, 55–65].

Колишній вихователь намісника Габсбурзького трону кронпринца Рудольфа – Ю. Пелеш займався утворенням керівних органів єпархії – консисторії, церковного суду, капітули, здійснивши ряд кадрових призначень, розділивши таким чином обов'язки крилошан капітули та референтів консисторії [32, 1888, ч. 6, с. 58–59]. Адміністративно-кадрові структури були створені й у діаспорній для греко-католиків Буковині. Проте для цього Ю. Пелешу часто не вистачало фінансових ресурсів, що примушувало молодого єпископа займатися, в сучасному розумінні, фандрейзингом – пошуком коштів на суспільно-корисні цілі, просячи матеріальну допомогу для розвитку новоствореної єпархії у вищих колах Австро-Угорщини. Так, один із тогочасних австрійських міністрів Ф. Земляковський пригадував розмову із цісарем Францом Йосифом I після його зустрічі із владикою Ю. Пелешем, коли той вкотре звернувся про допомогу в розмірі 5.000 злр. За спогадами міністра, монарх обурено заявив: «Der Mensch ist ja unersättlich. Ich hab ihm unlängst einige Tausend gegeben» («Ця людина ненаситна. Я вже ж дав йому декілька тисяч нещодавно». – М. Б.) [31, с. 35].

Особисті амбіції та непосильна відповідальність, яка впала на плечі молодого єпископа, сильно підірвала його здоров'я та психоемоційний стан, що проявлялося в нервовості та загальній фізичній слабкості. Біограф владики Ю. Пелеша – о. Северин Матковський описує це наступним чином: «Надмірний труд, а за цим – і розчарування», адже «організація й упорядкування всіх справ, сполучених з новокреованим єпископством, як капітули, консисторії і т. п., це та велетенська праця, яка переходила сили одного чоловіка, та він її довершив і виконав добре. А все робив буквально він сам! Він опинився в Станиславові самотній, лише зі своїм слабовитим капеланом о. Львом Бачинським і тому полагався всі справи особисто. Він був референтом, а його капелан мундантом ... Правда, він, покинаний сам собі, хоч зразу і не знав тамошнього кліру й умовин, у яких мусив спершу розглянутися, зумів швидко зорієнтуватися, підібрати собі людей і

до двох літ пустити ту велику машину управи єпархією в рух. Хоч це коштувало йому не тільки величезної праці, але й дуже значно підірвало його сили й здоров'я ...» [31, с. 38].

Жертовний душпастир, висококласний науковець та амбітний владика – усе це вдало поєднав у своїй особі Ю. Пелеш, який пробув на єпископському осідку в провінційному Станиславові тільки шість років, очоливши в серпні 1891 р. давнішу і куди престижнішу Перемишльську греко-католицьку єпархію, на чолі якої він перебував до передчасної смерті 10 квітня 1896 р. З його приходом та діяльністю у Станиславові пов'язується становлення нової, третьої в Галичині греко-католицької єпархії. Розбудовою структур цієї єпархії та налагодженням кадрової політики, а тим самим інтенсифікацією та оживленням пасторальної діяльності на місцях, займався лояльний до династії Габсбургів – владика Юліан Пелеш.

2.2 Організаційна структура єпархії та статус єпархіального духовенства в 1891–1914 рр.

Наступником владики Ю. Пелеша на станиславівському престолі, а з ним і сформованої ним провізornoї управлінської структури єпархії, став Юліан Сас-Куїловський (1826–1900 рр.). Він походив із священничої сім'ї – його батько був греко-католицьким парохом у його рідному селі Конюшки-Королівські Комарнянського деканату (нині – село у Самбірському районі Львівської області), а також виконував обов'язки протопресвітера. Його мати походила із заможної родини Кущикевичів [67, с. 214]. Після навчання у вселюдній школі в Рудках та Самборі Юліан відвідував гімназію включно із вищими курсами філософії у Львові, допоки не долучився до польських активістів з метою участі в революційних подіях «весни народів» 1848–1849 рр. Через революційну позицію та поширення антиавстрійської пропаганди Ю. Саса-Куїловського було заарештовано і виключено з гімназії. Проте за

стараннями перемишльського єпископа І. Снігурського поновлено на курс філософії у Перемишлі. Надалі для Ю. Саса-Куїловського послідував ряд чергових поновлень і виключень із місцевої гімназії, що пояснювалося його антиавстрійською позицією. Паралельно до цього він ще встиг обійняти посаду члена повітової народної ради від студентів [67, с. 215].

Сам Ю. Куїловський вважав себе шляхтичем [67, с. 215] і взяв собі додаток до імені шляхетський герб Сас (Драг), до якого належала лєвова частина руської шляхти Галичини. Проте його русинське походження не викликало в майбутнього єпископа прихильності до ідей, які формували прибічники Головної руської ради (далі – ГРР) в 1848 р. – першої української політичної організації в Галичині. На той час греко-католицькому духовенству, після реформ Габсбургів наприкінці XVIII ст., був відкритий шлях до освіти рідною мовою, зокрема в згаданому відділі Львівського університеті «*Studium ruthenum*». Це відкривало для нього можливість здобуття більш високого соціального статусу та стати інтелігенцією. Попри спроби германізації в гімназіях, уніатська молодь, молоді семінаристи і майбутні священники залишалися проти цього стійкими. Натомість вони піддавалися впливу полонізації – запровадження польської мови в усіх сферах життя суспільства, побуті, були захоплені ідеєю панславізму та романтичною літературою в дусі Великої французької революції [89, с. 37]. Виходячи з антилояльної позиції щодо династії Габсбургів та прихильності до польських та угорських радикальних рухів, Ю. Сас-Куїловський не розділяв у період «весни народів» погляди прибічників єпископа Григорія Яхимовича.

Своєю бурхливою пропольською діяльністю та антиурядовою позицією в Австрії Ю. Сас-Куїловський скомпроментував себе в Галичині, яку був змушений покинути і долучитися до польського легіону, що був союзником угорських повстанців. У його лавах майбутній єпископ брав участь у битвах проти австрійського війська в серпні 1849 р. біля Сегедину та Темешвару, де через свою мужність отримав військовий чин поручника

піхоти [31, с. 17]. Однак повстання було придушено Габсбургами, а його учасники, разом із Ю. Сасом-Куїловським, були інтерновані в табір під Віднем, а потім – у Шумен (Болгарія), де Юліан вступив до турецького війська й емігрував до Стамбула [37, 1935, ч. 31, с. 7]. Там майбутній владика познайомився із французькими монахами-місіонерами лазаристами і, відчувши покликання до священства, мав намір розпочати богословське навчання в Римі. Проте Юліан випадково потрапив до Марселя, де після тимчасового ув'язнення долучився до східного інституту о. Іполита Терлецького [91, с. 266–267], а самі теологічні студії завершив у семінарії св. Сульпіція поблизу Парижу.

Після завершення богословського навчання та священничої формації 1854 р. Ю. Сас-Куїловський був висвячений у латинському обряді. Через індульт, тобто привілей, який видавався окремим особам, Папи Пія IX Ю. Сас-Куїловський був призначений місіонером для євангелізації на Сході, в Росії [91, с. 266–267], яким ніколи так і не став, служивши натомість капеланом у монастирі сестер-бенедиктинок у Парижі з 1854 р. по 1857 р. [67, с. 216]. Цікавим спогадом про проведений час у Франції поділився сам владика Куїловський, будучи львівським митрополитом. Так, за його свідченням, під час свого проживання в Парижі він освятив пасху в домі А. Міцкевича, причому зробив це в уніатському обряді, що дуже розчулило поета [67, с. 216]. Після навчання та служіння у Франції в молодого священника, який в 1857 р. відмовився від ректорства в духовній семінарії на о. Корфу, з'явилася туга за Галичиною. Крім того, в нього різко погіршилося здоров'я, що не в останню чергу було пов'язано з досить напруженим ідейно-політичним життям Ю. Сас-Куїловського та зміною місць проживання і поглядів.

Отже, після державної амністії Ю. Сас-Куїловський зміг повернутися до Галичини в 1857 р., де за сприяння єпископа Григорія Яхимовича отримав парафію в Руському Селі біля Дубецька на теперішньому Закерзонні [31, с. 19]. Греко-католицький священник та дослідник діяльності

Ю. Саса-Куїловського С. Матковський свідчить про те, що в процесі надання амністії його зобов'язали присягти ніколи не більше брати участь у політичній діяльності [55, с. 198–216]. Даний епізод співзвучний із практикою попередніх десятиліть, особливо після Січневого польського повстання 1830–1831 рр., коли перед священними свяченнями кандидат до священства повинен був дати присягу, що не належить і ніколи не вступить до жодного таємного і протизаконного братства, товариства або змовницької організації в Австрії чи за кордоном [86, с. 172].

Будучи парохом, а згодом деканом, Ю. Сас-Куїловський отримав аудієнцію в папи Лева XIII, який надав йому титул шамбеляна (пол. *Szambelan papieski*) [67, с. 217], тобто, в його випадку, почесного камердинера. Подальший кар'єрний ріст привів Ю. Сас-Куїловського на уряд ректора перемишльської духовної семінарії. Крім того, він став крилошанином капітули та парохом катедрального собору, а з 1887 р. – архіпресвітером новоутвореної Станиславівської катедральної капітули [16, с. XXIV]. У провінційному Станиславові Ю. Сас-Куїловський почував себе не надто комфортно. Цікавим фактом є те, що він спілкувався найохочіше французькою мовою, хоча і підтримав введення нового правопису «руської» мови [56, с. 175–177].

Іменування єпископом-помічником у Перемишлі 26 травня 1890 р. Ю. Сас-Куїловський радо прийняв, хоча його надії залишитися в Перемишлі єпархіальним єпископом розвіялися, коли фактично через рік, 8 вересня 1891 р., його призначили другим правлячим єпископом у Станиславові [32, 1891, ч. 7, с. 133], а владика Ю. Пелеш, у свою чергу, перейняв Перемишльську катедру. Контroversійність цього призначення підкреслює той факт, що польська та українська москвофільська преса оголосили про призначенням Станиславівським єпископом не Ю. Саса-Куїловського, а О. Бачинського, який був ректором Львівської духовної семінарії, що, зрештою, підтвердив й І. Франко у листі до своєї дружини 1891 р. [46, с. 76]. Натомість, А. Заклинський вважає, що така швидка переміна була

обумовлена терміною потребою скликати Львівський синод 1891 р., який не відбувся би без трьох правлячих архієреїв (Львівського архієпископа, Перемишльського та Станиславівського єпископів).

Сама інтронізація владики Юліана відбулася величаво, хоча він сам відзначався аскетичним способом життя: «Щодо цього єпископ Куїловський був противенством свого попередника єпископа Пелеша: Куїловський сам не устроював парад і не любив брати в них участі. З цього приводу доходило до непорозумінь між ним і духовенством, яке привикло вітати свого єпископа з бандеріями, музиками й т. п.» [67, с. 218]. Незважаючи на особисту скромність, інсталяція другого греко-католицького єпископа у Станиславові викликала чималий ажіотаж, а також надію серед польських кіл та української студентської молоді на активну участь станиславівського єпископа в діяльності польського та українського національних рухів відповідно. Однак згаданим сподіванням так і не судилося бути втіленими в життя [65, с. 10].

Галицький намісник К. Бадені у листі від 20 листопада 1892 р. до греко-католицьких деканатів, межуючих з Російською імперією, звинуватив греко-католицьке духовенство у «недбальстві і байдужості ... до морального і релігійного падіння селян», приписуючи їм вину в масовій еміграції місцевого населення Східної Галичини, зокрема в сусідню Росію [46, с. 87]. Об'єктивність цієї критики в нашому розумінні залишається досить дискусійним питанням, але варто зауважити, що ще в лютому 1892 р. єпископський ординаріат видав заклик до вірних залишатися в рідному краї з метою зменшення еміграційних процесів з Галичини за кордон [32, 1892, ч. II, с. 22]. Водночас так звані «молоді» радикали – молоде покоління діячів Русько-української радикальної партії (далі – РУРП) [46, с. 71], що продовжували антиклерикальну, «антипопівську політику», розчарувалися в новому єпископі [66, с. 75]. Його традиціоналізм призвів до того, що серед українських радикальних рухів Ю. Сас-Куїловський не був сприйнятий всерйоз.

При поверненні з аудієнції у папи Лева XIII 29 травня 1893 р., де обговорювалася роль уніатської церкви у наверненні Сходу [32, 1893, VII_с. 94, 98–99], що стало підґрунтям для «новоунії» папи Бенедикта XV, другий станиславівський єпископ був закиданий русинськими радикалами тухлими яйцями на залізничному вокзалі у Відні. Фактичним приводом послужило бажання владики ввести обов'язковий celibat для греко-католицьких священників, за прикладом римо-католиків [52, с. 132–140]. На думку дослідника І. Чорновола, владики Сас-Куїловський «не мав скристалізованої (національної – М. Б.) ідентичності, підтримував москвофілів» [76, с. 146], хоча через свою політичну індіферентність його важко було запідозрити в будь-якій партійності. Зрештою, саме він запровадив використання чистої русько-народної мови та нового правопису із відповідними етимологічними та фонетичними змінами [32, 1893, ч. 1, с. 3–4], що явно не сподобалося місцевим москвофілам [40, с. 56].

Попри те, що антиклерикальний вплив «молодих» радикалів на політичний настрій греко-католицьких вірних був чималий, миряни все ж подекуди дослуховувались до позиції Церкви і відходили від радикальної ідеології в сторону центризму. Зокрема, це відбувалося на місцях, де активно діяли місцеві священники Т. Войнаровський, І. Кисілевський та близько 20–25 інших представників греко-католицького духовенства, що були членами представницьких місцевих органів влади [29, с. 43]. Сам Т. Войнаровський був тим, хто здобув авторитет серед вірян через свою активну соціальну і господарську діяльність, яку він проводив при церковних установах та пізніше розвинув під керівництвом митрополита А. Шептицького, будучи управителем Адміністрації столових дібр ГКЦ – об'єднанні місцевих управлінських структур Церкви, що займалися господарською діяльністю – нафтовидобутком, лісовим господарством, нерухомістю тощо [29, с. 61–62]. Іншою формою боротьби з радикалізмом були духовні місії отців-василіан, що відбулися, для прикладу, в червні 1892 р. в Краснопуші Бережанського повіту на Тернопільщині паралельно з

вічем українських радикалів-соціалістів у Станиславові [34, 1892, ч. 11.3 с. 255–257].

Водночас у Станиславові владика Ю. Сас-Куїловський 1891 р. звернувся до духовенства з пастирським листом, де «чіткіше окреслив обов'язки духовенства, особливо наголошуючи на особистому прикладі священиків, організації різних церковних братств, виховання молоді», а вірних закликав дослухатися до церковної та світської влади і з ними співпрацювати [103, с. 7–9]. Цей лист, на нашу думку, може розцінюватися і як крок у напрямку подолання радикальних антагонізмів серед молодішої генерації українського народу Галичини. Іншим кроком у цьому напрямку було поширення діяльності церковних товариств та об'єднань. Так, 1891 р. у Станиславові розпочали свою діяльність Товариство св. Ап. Павла [32, 1891, ч. X, с. 171] та численні братства тверезості, що набули поширення в Галичині ще з 1874 р., з огляду на ініціативу митрополита Й. Сембратовича. З цього приводу владика Сас-Куїловський звернувся до клиру та вірних із спеціальним пастирським листом [32, 1896, ч. XI, с. 101–108]. Крім того, було інтенсифіковано діяльність Товариства дяків Станиславівської єпархії, заснованого ще Ю. Пелешем, чисельність якого в період 1892–1894 рр. зросла аж у сім разів. Збільшений був також його капітал, що становив 1.500 злр. [32, 1894, ч. II, с. 38].

Необхідність організації такого товариства зрозумів ще перемишльський єпископ І. Снігурський, який у 1818 р. заснував погоджений цісарем «Institutum cantoribus et magistrorum scholae» («Дяківсько-вчительський інститут») [89, с. 39]. Для «допомоги убогих русько-католицьких церковей», як відомо, в 1896 р. було засновано Товариство Св. Ап. Петра [32, 1899, ч. 8, с. 101]. Крім того, Ю. Сас-Куїловський здійснював канонічні візитації підлеглих йому парафій, що, на думку дослідника І. Назарка, він робив примусово з метою побороти радикалізм тамтешніх вірних, як цього вимагало галицьке намісництво [67, с. 226]. Цю думку спростовує Р. Делятинський, наголошуючи на духовному

аспекті візитацій, які спеціально проходили пізніше у формі пасторальних місій [5, арк. 16]. Враховуючи, все ж, подібні ініціативи Т. Войнаровського в першій половині 1890-х рр. на Покутті, де місії поряд із духовним аспектом використовувалися в якості інструменту впливу на умовно радикально налаштованих вірних ГКЦ, можна передбачити, що твердження І. Назарка не є повністю хибним.

Водночас єпископ Ю. Сас-Куїловський взяв участь у першому з часів Замойського синоду 1720 р. митрополичому соборі Галицької митрополії ГКЦ, що проходив з 24 вересня до 8 жовтня 1891 року у Львові. Однак станиславівський єпископ відігравав на засіданнях, радше, пасивну роль через свій консерватизм, що підкреслює його позицію «тихого обрядовця» та «послідовного монархіста» [98, с. 454]. Натомість активну роль на засіданнях Львівського собору відіграв саме Ю. Пелеш, тоді вже Перемишльський владика. Цікаво, що перед смертю Ю. Сасу-Куїловському був наданий чин таємного радника австрійського двору Габсбургів [98, с. 454], що могло б служити символічною реабілітацією колись палкого антимонархіста та революціонера. Сам владика засвідчував свою лояльність Габсбургам такими словами: «В тім обході (святкування 50-го ювілею цісаря Франца Йосифа I на троні імперії Габсбургів 1898 р. – *М. Б.*) бо, довжні заявити, що не тільки відчуваємося до великої родини австрійських народів, також, що уміємо бути вдячними за ті ласки, яких ми так часто дізнали від Єго Величества Наймилостивішого Цісаря. Тим то ласкам народ наш завдячує своє відродження і поступ в інтелектуальнім розвою. Свобода, яку Русини з іншими народами отримали, піднесли народне значінне наше, від нас тепер залежить розвите того ...» [21, с. 4].

В управлінській сфері Ю. Сас-Куїловський здійснив ряд кадрових змін, переформувавши катедральну капітулу і затвердивши її статут [32, 1894, ч. V, с. 63–65]. Територіальних змін зазнала єпархіальна структура на півночі єпархії, де Галич було віддано Львівській архієпархії, а також на Буковині. У жовтні 1894 р. Буковинський деканат був розділений на два

протопресвітеріати – Чернівецький та Сучавський [32, 1894, ч. X, с. 124], чому послужило збільшення частки греко-католиків з 3 до 4% [72, с. 14]. Повернення Галича як осідку Галицького митрополита, що легітимізував відповідний титул Львівського архієпископа, означало послаблення Станиславівської єпархії в матеріальному плані, оскільки давні землеволодіння в Крилосі перейшли під безпосереднє управління митрополії.

Як і за свого попередника, Ю. Сас-Куїловський зіткнувся з проблемами фінансового забезпечення новоутвореної єпархії, що порушувалися, зокрема, в листопаді 1891 р. на сесії Державної ради послом Й. Брилинським [52, с. 132–140], але були вирішені тільки ситуативно – намісництво виділило 7.000 злр. на єпархіяльні потреби. Значну фінансову підтримку Станиславівська єпархія отримувала від товариства взаємних убезпечень «Дністер», де на 1896 р. було застраховано 331 церкви та 230 парафій ГКЦ [32, 1896, ч. III, с. 28–29]. За ініціативи владики Юліана був відновлений Катедральний собор Воскресіння Христового у Станиславові для «честі нашого обряду і слави цілої єпархії» [52, с. 136]. Так, за період 1883–1898 рр. завдяки двом єпархіяльним збіркам [32, 1893, XI, с. 129–130; там само, 1898, ч. XII, с. 110] було зібрано близько 10.000 злр. Сам єпископ здійснив щедрий внесок на відновлення катедрального храму, виділивши 15.000 злр. із власного майна [67, с. 218]. Загалом було зібрано 42.484 злр., включаючи дотації та пожертви від повітових рад, станиславівських банків, міністерств та єпископських ординаріатів цілої Австрії [32, 1898, ч. XII, с. 111].

В освітній галузі кир Ю. Сас-Куїловський активізував церковну діяльність, подбавши про виготовлення проектно-кошторисної документації для будівництва єпархіяльної духовної семінарії напроти єпископської резиденції на тодішній вул. Липовій у Станиславові (нині – вул. Т. Шевченка) [33, 1896, ч. 6, с. 3], тобто замовив «план-проект триповерхової будівлі з навчальними класами, гуртожитком та капличкою» [68, с. 394].

Водночас було проведено збір коштів на підтримку «Руської бурси ремісничої і промислової у Львові» [32, 1899, ч. V, с. 46] та товариства «Шкільна поміч», що займалося активізацією християнського виховання серед учнів-русинів у всіх публічних школах Станиславова [32, 1898, ч. VII, с. 80].

Несподіванкою для багатьох стало призначення Ю. Саса-Куїловського Галицьким митрополитом 30 серпня 1899 р. На ключовому церковному уряді він, будучи важко хворим, пробув не цілий рік і помер 4 травня 1900 р. Це призначення могло бути мотивовано компромісним рішенням між польськими та австрійськими правлячими колами, що хотіли бачити на чолі ГКЦ в Галичині політично-індиферентного митрополита, який би «покінчив з надмірною політизацією» унійної церкви [98, с. 454]. Особливо лобіював станиславівського єпископа на уряд митрополита галицький намісник Л. Пінінський [55, с. 209]. М'яко кажучи, це призначення не викликало позитивного резонансу серед тогочасних галицьких русинів-українців, які бачили в особі Ю. Саса-Куїловського прихильника польського національного руху, з огляду на його участь свого часу в польському повстанні, коли він був молодим студентом [55, с. 209].

Підсумовуючи життя і діяльність Ю. Саса-Куїловського як станиславівського єпископа, варто послатися на свідчення дослідника І. Назарка. За його словами, владику «в юності бідував через юнацькі пориви, а на старості Боже Провидіння видвигнуло його на найвищий щабель нашої церковної ієрархії... Як священник і єпископ був лагідної вдачі, побожний і покірний, не любив ніяких парад, ані гучних прийнят, часто давав більші суми на бідних, політикою не займався і в ній не орієнтувався, мабуть, за багато довіряв Габсбурзькій династії, до Апостольського Престолу був щиро прив'язаний» [67, с. 218]. У свою чергу, єпископ Івано-Франківський УГКЦ (1997–2005 рр.) Софрон Мудрий ЧСВВ наголошував, що «з митрополитом Юліаном зійшла у могилу людина з бурхливою молодістю: ідеаліст, добре вихований і обізнаний з життям, він дуже любив свою

Церкву і обряд. Митрополит Ю. Сас-Куїловський, як священик і єпископ, був лагідної вдачі, побожний і смиренний, добросердний і милостивий до бідних, був меценатом різних добрих ініціатив. Після випробувань молодості не втручався в політику ані місцеву, ані загальнодержавну, будучи лояльним до Габсбурзької монархії і вірним Ап. Престолові в католицькій ідеї» [66, с. 335].

Другого за ліком станиславівського єпископа на цій посаді змінив молодий василіанин Андрей Шептицький (1865–1944 рр.), який пробув на цьому уряді близько півтора року. Сам А. Шептицький був одним із претендентів на митрополичий престол у Львові після смерті галицького митрополита Сильвестра Сембратовича 1898 р. Проте, позиція галицького намісника Леона Пінінського і побоювання польських галицьких еліт, що А. Шептицький, який перейшов із римо-католицького на греко-католицький обряд, може «порушити спокій в цілім краю», не дозволили цьому стати реальністю [43, с. 46–47]. Сам А. Шептицький, за словами кореспондента «Галичанина», мав єзуїтські манери, говорив чистою українською мовою, проте із польським акцентом, а в проповідях звертався до реальних потреб «русской (в розумінні української. – М. Б.) церкви и ея духовенства» [33, 1894, ч. 43; так само, 1895, ч. 20]. Той же «Галичанинъ», часопис москвофільського спрямування, ставився з неабияким скептицизмом до нового єпископа-василіанина, монаший чин яких був реформований отцями-єзуїтами 1892–1904 рр. і був дещо латинізований: «Хоть бы нынѣшніи реформованныи монахи и якъ симпатично намъ представлялись, – писав «Галичанин», – но мы ніякъ не можемо имѣти къ нимъ довѣрія, такъ якъ они перешли духомъ своихъ воспитателей іезуитовъ [...] стремящихся безперестанно къ тому, чтобы нашъ церковный обрядъ замѣнити латинскимъ» [33, 1899, ч. 22].

З огляду на короткий термін служіння важливою складовою діяльності А. Шептицького була його епістолярна спадщина у вигляді пастирських листів. У своєму першому листі «Наша програма» А.

Шептицький акцентував на принципі «органічної праці» як альтернативі до радикального соціалізму [20, с. 29; 22, с. 32], що ще раніше намагався запровадити його попередник Ю. Сас-Куїловський, заборонивши розповсюдження друкованих видань «Народ», «Хлібороб», Галицька Русь». Натомість ще Ю. Сас-Куїловський підтримав заснований А. Шептицьким в 1897 р. у василіанському монастирі Св. Онуфрія у Львові часопис «Місіонар» і лобював створення клерикальної партії на базі Католицького русько-народного союзу [32, 1893, ч. I, с. 2–3].

Продовжуючи традицію свого попередника в цій галузі А. Шептицький як станиславівський єпископ наголошував на необхідності імплементації принципу «позитивної суми» та потреби «звернути увагу на організацію християнської родини», «брати участь в економічній праці», засновувати «під економічним оглядом пожиточні установи», заможних людей «схиляти до милосердя ..., а убогих остерігати перед поданнями чужого добра» [24, с. 26]. Усе це було відповіддю на знаки часу у зв'язку з політизацією національного руху Галичини на зламі ХІХ–ХХ ст., що набував дедалі більш виразного світського характеру і часто дистанціювався від Церкви, проявився в соціальному радикалізмі частини народовських та москвофільських діячів, що дуже «утруднювало працю духовенства, а тим самим і єпископа» [60, с. 10].

З особливою силою радикалізація суспільних настроїв у 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. проявилася на півдні Східної Галичини – в Коломийському, Косівському та Станиславівському повітах. Дослідник П. Кам'янський виділив такі завдання, які поставив перед собою владика Андрей у Станиславові: «піднесення авторитету Церкви в галицькому суспільстві шляхом зміцнення впливу на національний рух, підвищення ролі християнської моралі і релігійних почуттів і консолідації навколо Церкви всього суспільства, (...) розбудова єпархії, створення духовної семінарії та завершення реставрації катедри» [53, с. 137–143]. Ключовим завданням для духовенства та єпископа в таких умовах стало якраз представництво

Церкви в справах віри та моралі, що, на думку владика Андрея, повинно було призвести до росту авторитету ГКЦ і повести за собою як інтелігенцію, так і простий народ [24, с. 22].

У «Першому слові Пастиря» владика Андрей закликає до солідарності, сумлінної праці і творення діл милосердя, зазначаючи, що «працьовитий чоловік не має часу грішити (...), є у нього, що дати вбогому!» [24, с. 6]. У листі до українських еліт «Слово до інтелігенції» від 9 лютого 1901 р. владика визнав їх «природними провідниками народу», закликаючи «просвічувати народ», не відбираючи в них віри та моралі [24, с. 17–18]. Листи «До моїх любих гуцулів» 20 листопада 1900 р. [61, с. 6–7] і «Правдива віра» 21 листопада 1900 р. [25, с. 1–52] були зверненнями до вузького кола читачів. Вони підкреслюють особливу увагу А. Шептицького до самобутніх етнографічних груп русинів-українців Карпат, зокрема гуцулів, та греко-католиків Буковини, що як конфесійна меншість проживали «в розсіянні», тобто в умовах діаспори, будучи охоплені домінуючою в краї православною конфесією. Отже, майбутній Галицький митрополит звертав особливу увагу на вірних ГКЦ, які перебували поза межами гомогенного галицького католицького середовища і в таких умовах зберігали католицьку віру.

Попри ідеологічну складову і звертання до кліру та вірних за допомогою послань, владика Андрей реалізував ряд практичних кроків у розвитку молодшої єпархії. Питання забезпечення духовною семінарією новоствореної єпархії було надзвичайно актуальним, особливо після закриття Генеральної греко-католицької духовної семінарії у Відні в 1893 р. Водночас тоді був наданий дозвіл греко-католицьким єпархіям утворювати місцеві духовні семінарії для священничої формації. Якщо владика Ю. Пелеш, через власні зв'язки у вищих кругах Відня, отримав дозвіл для заснування семінарії в Перемишлі ще в 1892 р. а в 1893 р. заклав її наріжний камінь, то Станиславівська єпархія, що була недостатньо добре забезпечена в матеріальному плані і не отримала дотації від держави на

будівництво формаційного духовного закладу [69, с. 394–398], спромоглася виготовити тільки проектно-кошторисну документацію для будівництва єпархіальної духовної семінарії напроти єпископської резиденції на тодішній вул. Липовій (нині – вул. Шевченка в обласному центрі) у Станиславові [33, 1896, ч. 6, с. 3].

Звідси А. Шептицький визначив для себе пріоритетне завдання – заснувати у Станиславові семінарію. Так, в 1899 р. він отримав від австрійського уряду дозвіл на будівництво, а також дотацію у розмірі 140.000 злр. [33, 1900, ч. 51, с. 3]. Крім того, в серпні 1899 р. з особистих коштів владики за 10.000 злр. було придбано земельну ділянку для спорудження будинку семінарії навпроти єпископської резиденції за адресою вул. Липова, 4 (сьогодні це приміщення Католицького ліцею св. Василя Великого на вул. Шевченка, 11). Це майно владики, після свого відходу на митрополичий осідок до Львова, переписав на баланс майбутньої Станиславівської духовної семінарії [53, с. 137–143]. Дослідник І. Пилипів зазначає, що після купівлі ділянки за власний кошт владики Андрей подарував її місцевій греко-католицькій катедральній капітулі з метою спорудження семінарії [69, с. 394–398]. Після свого переїзду до Львова, вже як митрополит львівський, кир Андрей Шептицький подарував 4 тис. книг для бібліотеки семінарії і з власних заощаджень започаткував фонд із річним бюджетом в 1.200 крон (600 злр.) для купівлі нових книг [45, с. 7–8]. Частина даного фонду зараз зберігається в науковій бібліотеці Івано-Франківської Академії Івана Золотоустого.

Ще перед своїм призначенням до Станиславова А. Шептицький зіткнувся із небажанням майбутнього митрополита Ю. Саса-Куїловського повернути до складу Станиславівської єпархії території Галича та Крилоса з 550 га лісу та 131 га землі сільськогосподарського призначення, що б суттєво знизило дохідність митрополичої казни [43, с. 56]. Водночас А. Шептицький провів ряд візитацій, зосередивши свою увагу на Опіллі та

Буковині – осередках українського політичного руху кінця XIX – початку XX ст. [51, с. 15]. Така активність на посаді Станиславівського єпископа різко контрастувала з діяльністю владики Ю. Сас-Куїловського, який через свій стан здоров'я та похилий вік, як зазначалося раніше, провів канонічні візитації лише у Снятинському та декількох інших деканатах [63, с. 233]. За свідченням І. Назарка про пасторальну діяльність владики Андрея, «візитації перетворилися у справжні релігійні маніфестації» [67, с. 226]. Під час півторарічного перебування владики Андрея у Станиславові було відновлено катедральний храм Воскресіння Господнього, який набув сучасного вигляду. Розписами стін та іконостасу займалися відомі художники Юліан Макаревич та Модест Сосенко [70, с. 129].

Владика Андрей 31 жовтня 1900 р., іменований митрополитом львівським, був змушений попрощатися із Станиславівською єпархією за допомогою нового листа під назвою «Найбільша заповідь», де наголошував, що «півтора року тому вітав я Вас словом любові ... Нехай же й останнє слово у хвилі розлуки буде словом «люби»!» [24, с. 123]. На думку дослідника церковної історії О. Лаби, короткий час перебування у Станиславові став для митрополита Андрея певною ідилією, до якої він пізніше подумки повертався, конфронтуючись із життєвими переживаннями [60, с. 28]. На нашу думку, це був досить короткий етап діяльності молодого єпископа в новоствореній єпархії, який був, однак, плідним для обох сторін – вірних та єпископа.

Історично склалося так, що за короткий період 1885–1900 рр. на єпископському престолі у Станиславові перебувало троє владик. Єпархія, що потребувала стабільного розвитку, а також чітких ідейних орієнтирів, переходила, через об'єктивні обставини, «з рук в руки», що не дозволяло зайняти чітку позицію в стратегічних питаннях розвитку Станиславівської єпархії ГКЦ. Усе це призвело до динамічних змін, викликів, нереалізованих планів та недопрацювань, зокрема в організаційній структурі

Станиславівської єпархії, яку 1904 р. перейняв владика Григорій Хомишин. Саме йому судилося управляти Станиславівською єпархією найдовше, понад 40 років. Про призначення нового владика у Станиславові повідомив львівський митрополит А. Шептицький своїм пастирським листом [23]. Тут слід навести праці івано-франківського історика О. Єгрешія, який докладно та вичерпно висвітлив діяльність єпископа Г. Хомишина [49, 50].

Окремо слід виділити проект владика, якому він приділяв багато уваги – навчальний заклад для майбутніх священиків – Станиславівську духовну семінарію. Владика Г. Хомишин був покликаний завершити будівництво семінарії навпроти резиденції єпископа, спорудження якої з червня 1902 р., тобто від самого початку, курував о. Василь Фацієвич, архіпресвітер катедральної капітули та адміністратор вакантної на той час Станиславівської єпархії. 4 січня 1907 р., після урочистого посвячення 19 семінаристів, було започатковано священичу формацію та богословські студії в новозбудованій Станиславівській духовній семінарії імені святого священномученика Йосафата. До того ж, австрійський уряд виділив на облаштування приміщень додатково 28.000 злр. та по 548 злр. щорічно для утримання одного семінарста [32, 1907, ч. 1, с. 2]. Першим ректором семінарії став василіанин Є. Ломницький, а серед перших викладачів були І. Лятишевський, Й. Коциловський та А. Редкевич та ін. [62, с. 139–140].

Станом на 1904 р. єпархія складалася з 21 деканату, налічувала понад 400 парафій, 562 священиків, з яких – 436 одружених, 93 – вдівців, 10 – целібатів та 23 – ієромонахів на парафіях. За статусом душпастирської посади розподіл був наступний: парохі – 375, адміністратори – 57, експозити – 21, сотрудники – 70, катехити – 16. Система патронату на парафіями ділилася наступним чином – 328 громад були під приватним патронатом, 67 – під цісарським (тобто урядовим) та 36 – підлягало єпископу напряду [18, с. 228–229].

Єпископський ординаріат як структура, що допомагала правлячому єпископу в управлінні єпархією, ділився у Станиславові на два ключові

підрозділи – консисторію та катедральну капітулу. Консисторія складалася з канцелярії, радників та референтів. У свою чергу, капітулу створювали крилошани-прелати, соборні та почесні крилошани. Окремо діяв церковний суд, деякі гremії, тобто комісії, які очолювали делегати, що відповідали за шкільні, сервітутові справи та ін. Члени капітули традиційно обіймали посади в консисторії [68, с. 311–319]. Отримавши таку структуру, Г. Хомишин, який активно пропагував цілібат, тобто неодружений стан серед духовенства, розвинув її до такого рівня, що в 1913 р. у Станиславівській єпархії налічувалося 422 одружених, 82 вдівців, 26 целібсів та 13 монахів на парафіях. Якщо брати до уваги кількісний склад Станиславівської єпархії, то на 1910 р. вона нараховувала близько 950.000 вірних [85, с. 162].

До початку Першої світової війни жодна з парафій місцевої єпархії не була під прямим митрополичим патронатом. Натомість 67 парафій перебувало в цісарському (урядовому) підпорядкуванні, 313 – приватному, 53 – єпископському [14, с. 300–301]. Тобто парафія як юридична структура мала свого власника, яким, як бачимо, в більшості випадків не була єпархія, але інші суб'єкти, які здійснювали вплив на кадрову, ресурсну та суспільну позицію Церкви на місцях (парафіях).

Якщо взяти до уваги суспільно-політичну діяльність духовенства Станиславівської діяльності, то за 1885–1914 рр. 58 греко-католицьких єпископів та священників займали високі пости в державних та крайових органах влади Австро-Угорщини. Після зміни політичних умов, з початком Першої світової війни влітку 1914 р., греко-католицькі священники були серед активних учасників національно-визвольного руху періоду української революції на уламках імперії. Зокрема, 27 священників ГКЦ в 1918–1919 рр. стали капеланами Української галицької армії (УГА), 87 греко-католицьких священників були репресовані польською владою в Галичині після військово-політичної поразки ЗУНР в 1919–1921 рр. [14, с. 94]. Серйозну шкоду майновому та організаційному стану Станиславівської єпархії завдала Перша світова війна, коли в більшості деканатів, як мінімум,

дві-три церкви були зруйновані. Загалом же протягом 1914–1918 рр. внаслідок воєнних дій у Галичині було знищено 62 храми та інші культові споруди Станиславівської єпархії [14, с. 56].

Таким чином, Станиславівська греко-католицька єпархія як молода управлінська структура з 1885 р. почергово формувалася чотирма єпископами – Ю. Пелешем, Ю. Сасом-Куїловським, А. Шептицьким та Г. Хомишином які ставили собі за мету створити міцний та життєздатний організм, завдання якого полягало у здійсненні суспільної місії Церкви – проповідувати Євангеліє. Своє завдання Церква традиційно здійснює в потрібний спосіб – навчаючи, освячуючи та управляючи. Відповідно завдання кожного із вищезгаданих єпископів на початку розбудови Станиславівської єпархії полягало, по-перше, у формуванні оптимального душпастирського середовища високоосвічених священників – майбутніх пастирів. По-друге, очільники новоствореної єпархії працювали над створенням структури для забезпечення духовних потреб вірян через участь у богослужіннях та Святих Тайнах. По-третє, Станиславівська єпархія покликана була розбудувати свої адміністративні структури – курію, духовну семінарію, капітулу, парафії на місцях, тобто критичну інфраструктуру, без якої два інших вищезазначених завдання реалізовувати фактично було неможливо.

РОЗДІЛ 3. МАЙНОВІ ПИТАННЯ УТРИМАННЯ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ТА СВЯЩЕНИКІВ ГКЦ

3.1 Соціально-економічна доктрина: етичний екскурс

Церква і матеріальні достатки завжди було питанням досить антагоністичним. Хто дає Церкві мандат володіти майном, отримувати пожертви, збирати податки, займатися соціальною, господарською діяльністю і т. п.? Це питання закорінене в соціальному вченні Церкви. Саме церковна соціальна доктрина є не тільки зводом декретів, енциклік та нормативно-правових актів Церкви, але, в першу чергу, дієвою реалізацією самої сутності Церкви, того, чим вона є – Тілом Христовим. Завдання цієї спільноти – служити ближньому. Це вчення базується на природному праві людини на свободу дії, вибору, думки. Незважаючи на поширену сьогодні детерміністичну складову антропології (коли говориться, що людина не має свободи вибору, а діє радше за певними алгоритмами), хотілося б наголосити, що згідно природного закону люди за своєю природою народжуються вільними.

Водночас свобода – це не волюнтаризм у дусі «роблю, що хочу», а, радше, можливість самовизначення, самореалізації та самовираження, або, іншими словами, «любов до обов'язку», як стверджував німецький філософ доби Просвітництва Іммануїл Кант. Він конкретизував цей обов'язок у фразі «*ich kann, weil ich will, was ich muss*» («я можу, бо хочу (чинити) те, що мушу») [84, с. 50]. І. Кант у руслі «філософії розуму» доби Просвітництва у XVIII ст. визначав гідність людини як субстанцію, що не має собі тотожного еквівалента, тобто не може бути чимось замінена, а саме тому вона є такою цінною і недоторканою [83, с. 462].

Уже документи Другого Ватиканського Собору (1962–1963 рр.) промовисто тематизують людське право обирати власний шлях до пізнання істини [83, с. 462]. Собор твердив, що людська совість є тим інструментом, завдяки якому людина може усвідомлювати добро і зло та спонукає її

прийняти одне, а інше – відкинути. Іншими словами – відповісти на пропозицію Бога, чи проігнорувати її, про що твердить один з отців Другого Ватиканського Собору, німецький єзуїт та богослов Карл Ранер (1904–1980 рр.) під своїм теологуменом «*übernatürliches Existential*» («надприродний екзистенціал»). Дана можливість відкрита усім, включно з тими, хто живе за законом совісті, яких він називає «анонімними християнами» [100, с. 1301]. Тобто не тільки безпосередньо християни можуть пізнати Бога, але будь-хто, хто відчуває поклик сумління. Отже свобода вибору віросповідання і природня можливість та необхідність це зробити притаманна будь-якій людині. Зрештою, тут не йде мова про якусь церковну догму, адже дану істину можна збагнути і людським розумом [11, с. 260–261].

Оскільки людина може пізнати метафізичні правди, суспільство має обов'язок посприяти їй у реалізації цього права, створюючи необхідні умови. Як наслідок, виникає зобов'язання поважати релігійну свободу, що поширюється як на людей між собою, так і на всі органи державної влади та громадського суспільства, про що, зокрема, говорить згадана Декларація про релігійну свободу Другого Ватиканського Собору «*Dignitatis humanae*» [8, с. 263–264; 104, ст. 7]. За цим криється ідея солідарного суспільства, що повинно дбати про спільне благо всієї світової спільноти: «Люди, сім'ї та різні об'єднання, які становлять політичну спільноту, усвідомлюють, що самі вони неспроможні налагодити повною мірою гуманне життя, а тому відчувають потребу ширшої спільноти, де всі люди щодня докладали б зусиль для кращого забезпечення спільного блага» [8, с. 263–264].

Із даного права на релігійну свободу впливає право людини як соціального істота («*ens sociale*») реалізовувати його у спільноті однодумців, тобто бути приналежним до спільноти вірних – Церкви, яка проповідує Слово Боже [Мк. 1, 14-15]. Без певних матеріальних благ здійснити дану місію неможливо. Саме цей обов'язок, соціально-економічну доктрину аргументовано підкреслив Папа Лев XIII у своїй енцикліці «*Rerum*

Novarum», виданій ще в 1891 р. Даний документ став поштовхом для систематизації соціального вчення Церкви і розглядається досі як перша соціальна енцикліка про права приватної власності, відмову від класової боротьби, права малозабезпечених та гідність бідних, а також про право робітників створювати професійні асоціації (профспілки).

«Проголошуйте Євангеліє і, якщо потрібно, навіть словами!» [27]. В одній із своїх перших проповідей Папа Франциск, посилаючись на цей заклик святого Франциска Ассизького, в 2013 р. вказує на те, що християнська віра вимагає, в першу чергу, дієвої праці для блага та користі Божого люду, а не тільки промов та проповідей. Цінності, які покладає на нас віра, визначають і конкретизують завдання Церкви – проголошувати та свідчити Добру Новину, опікуватися вірними через літургійне життя і практику Святих Тайн та служити найбільш потребуючим. Пасторальна і соціальна діяльність Церкви спрямована допомагати людині, а, отже, в такий спосіб виконувати основну місію кожного християнина, а особливо духовенства, про що говорить Папа Франциск у своїй першій енцикліці «*Evangelii Gaudium*» пише: «Усі християни, також душпастирі, покликані турбуватися про вдосконалення світу. Ми наголошуємо на цьому тому, що соціальна доктрина Церкви є передовсім позитивною і конструктивною, вона направляє трансформуючу діяльність, і в цьому розумінні не перестає бути знаком надії, який проростає з люблячого серця Ісуса Христа» [13, с. 105].

Зрештою, соціальна доктрина Церкви ставить за мету, спільно з державою, створювати справжню солідарну та субсидіарну спільноту, що повинна не тільки задовольняти людські потреби, але й дбати за пошану і охорону людської гідності [10, с. 417]. Виходячи з цього короткого теоретичного екскурсу, впливає природне право Церкви на існування та дочасні блага, які дозволяють реалізовувати її суспільну місію. Даний принцип повною мірою можна достосувати до реалій Станіславівської

епархії, соціально-економічний статус та майнова діяльність якої в 1885–1914 рр. досліджується в магістерській роботі.

3.2 Основні джерела надходжень духовенства

Розглянувши історичний розвиток Станиславівської епархії в австрійський період на основі діяльності її чотирьох єпископів, варто звернути увагу на матеріальне і соціальне становище греко-католицького духовенства Східної Галичини на прикладі третьої (після Перемишля і Львова) галицької греко-католицької епархії. Загалом можна виділити кілька основних джерел доходів греко-католицького духовенства кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Перше джерело прибутків – це вже згадане *congrua* (конгруа) на утримання духовенства. Під цим розумівся загальний термін, який використовувався для позначення мінімального доходу, необхідного для утримання духовної особи, що займала церковний уряд. Дана стаття доходу складалася з парафіяльних асигнувань та конгруального додатку з релігійного фонду [54, с. 90]. Іншими словами – священика утримувала частково парафія і держава. Розмір такого надходження визначався поданим розрахунком – фасією, де вказувалися особисті характеристики про священика, душпастирська поведінка, заслуги, борги перед державними і церковними фондами та інституціями. По суті, йшла мова про певну тарифну сітку, згідно якої нараховувалися відповідні дотації священнослужителям. Якщо змінювався майновий стан парафії, розмір *congrua* міг бути переглянутий. Зрештою, обсяг дотації залежав також від сану, уряду священнослужителя та чисельності парафіян. Розмір *congrua* на одного греко-католицького священика в Австро-Угорській імперії в середньому складав 500 злр. на рік [54, с. 90].

Духовенство фактично прирівнювалося до чиновників нижчого рангу. Проте з практики, розмір цієї винагороди все ж був нижчим за ту суму, яку

отримували «*niedrige Staatsbeamten*» (нижчі державні чиновники), що примушувало священників висувати постійні вимоги про підняття *congrua*, зважаючи на те, що її розмір «не відповідає освіті, статусу, сімейному стану й заслугам духовенства перед державою...» [54, с. 91]. Так чи інакше парох «мав право опротестувати розмір призначеної дотації в Міністерстві віросповідань та освіти і в Державному трибуналі» [54, с. 91]а. Часто апелювалося до того, що *congrua* давно не переглядалась, незважаючи на те, що інфляція вплинула на ціноутворення і вартість грошей, матеріальне становище духовенства.

Конгруальний закон 1896 р., який вступив у силу 1898 р., дещо підняв розмір дотації греко-католицьких священників, до 500–600 злр. – для пароха і 300 злр. – для сотрудників та завідателів (адміністраторів) [54, с. 91]. Таке підвищення абсолютно не задовольнило місцеве греко-католицьке духовенство, що бажало збільшення погоджених сум принаймні вдвічі [35, 1896, ч. 266]. З 28 березня 1918 р. був затверджений новий «конгруальний закон», що був покликаний збільшити дану статтю доходів духовенства. Однак це підвищення блокувалося місцевою польською адміністрацією і не було реалізовано до розпаду Австро-Угорської монархії в 1918 р. [32, 1918, ч. 4–5, с. 43–44].

Іншим джерелом доходів греко-католицького духовенства традиційно були ерекційні землі, під якими розумілася частина нерухомого майна – землі сільськогосподарського вжитку, що слугували для утримання храму, пароха і вірних парафії. Згаданий тип церковного дочасного майна був універсальним у цілій Католицькій Церкві, особливо після легалізації християнства в Римській імперії у IV ст., коли з'явилася бенефіціальна система. З часом обсяг такого майна був зменшений до майна, яке перебувало в руках його управителя – священника, що дозволяло утримати та прогудувати його. Ще до XVI ст. такі земельні наділи у Церкві Київської традиції передавалися від батька до сина у спадок [26 с. 723], від чого їхня інша назва – *patrimonium* (вотчина). Це було можливим через те, що

місцеве духовенство не мало обов'язкового целібату, а натомість було одруженим. Опісля такі земельні наділи разом із храмами перейшли частково в руки місцевих феодалів, братств, єпархій, митрополій та державних структур. Так і сформувалася система «патронату», про яку вже йшла мова.

Отже, греко-католицькі священники на зорі становлення Станиславівської єпархії при призначенні на парафію були зобов'язані підписати протокол – своєрідний акт прийому-передачі майна парафії, де в т. ч. вказувався обсяг земель сільськогосподарського призначення [39, 1897, 8 січня]. При цьому вартість майна типової греко-католицької парафії на кінець XIX – початок XX ст. в Галичині складала близько 11.000 злр. [85, с. 16]. Душпастирі мали забезпечити обробіток даних земель, що забиравало значну частину їхнього позалітургійного часу. «Ні хата моїх родичів, ні хата будь-якого священника, – писала в споминах О. Бобикевич-Нижанківська, донька о. Й. Нижанківського з Долинського повіту – була для мене взірцем гарного життя. Село, господарка, вічні невдачі: то щось не зійшло, то знищила посуха, то дощу забагато було... А в кухні жара: то парення січки для корів, то варіння для свиней. А сильний мороз то й теля до кухні загостило!» [28, с. 154].

Низький рівень ефективного господарювання не дозволяв священникам, як управителям церковного майна, максимізувати прибутки. Більше того, він в певній мірі дискредитував священника, який нібито намагався отримати зиск із селян-робітників на своєму полі, чим у народі прирівнювався подекуди до поміщика [38, 1899, ч. 2, с. 54–57]. Окремі критичні голоси пропонували створити парафіяльні спілки (*Vereine*), що могли б орендувати в духовенства землі сільськогосподарського вжитку для подальшого обробітку [54, с. 93].

Ще одним джерелом доходів греко-католицьких священнослужителів було *iura stolae*, тобто «право епітрахиля» – частини свяченичого одягу, який використовувався при священнодійствах. Під даним поняттям

розумілися надходження духовенству за уділення Святих Тайн (хрещення, миропомазання, євхаристія, сповідь, подружжя, елеопомазання та священство) та сакраменталій (похорон, поминання, мирування, посвячення домів, в тому числі підчас йорданських відвідин та ін.). Львівська дослідниця Н. Колб розрізняє релігійні послуги не за богословською етіологією, а за обрядовим походженням – шлюб, похорон, благословення дому і конкретним віросповіданням – хрещення, миропомазання, сповідь тощо [54, с. 95]. Дана стаття надходжень, які складали вірні в добровільний спосіб, становила для меншості священників (зокрема, у великих за кількістю вірних парафіях, особливо в містах) значне джерело прибутків, а для більшості невеликих, переважно в сільській місцевості, де проживало бідне населення – відповідно не давала бажаного задоволення фінансових потреб.

Для прикладу, священник с. Чернелева Руського біля Тернополя о. Микола Михайлович в одному із листів згадував наступне: «Я не маю о чім поїхати до Тебе, бо у мене нема ні Служб, ні шлюбів. Всі би на борг хотіли женити ся, на набожество давати і т. д., а ту чоловік хоче жити, а о їзді навіть не сміє думати-гадати... Доходів нема жадних. Ніхто навіть не родиться» [54, с. 95]. Водночас о. Т. Вонаровський у своїх спогадах, будучи парохом в с. Балинцях на Коломийщині отримував 5–10 злр. за похорон зі Службою Божою, що за його оцінкою не було великою сумою. Зате велика кількість платних Служб Божих, які служилися у відповідних намірах, дозволяли священнику отримувати більше, ніж в інших парафіях [29, с. 42]. Проте, дані статті доходів, як правило, були «яблуком розбрату» між парохами та сотrudниками. При цьому останні, згідно постанов Львівського провінційного синоду 1891 р., мали право на третину від доходів цієї статті [54, с. 95].

Спірне питання про надходження духовенству за уділення Святих Тайн викликало дискусії серед керівництва та вірних ГКЦ. Зокрема, на зламі ХІХ–ХХ ст. висувалися ідеї скасувати ці такси за рахунок збільшення урядової платні. Водночас висувалася ідея про потребу передати облік

даних операцій державі, що мала б видавати квитанції за уділення Святих Тайн та сакраменталіїв. Зрештою, третя сторона виступала проти скасування таких доходів, оскільки вони були ключовим джерелом надходження коштів як джерела доходу для священиків [54, с. 97].

Дискусійним було також питання потенційної відмови від винагороди за уділення священнодійств вірним, які не могли за них розплатитись. У 1899 р. було опубліковано фрагменти листа митрополита Ю. Саса-Куїловського до греко-католицького духовенства Галицької митрополії, де він закликав проявляти в таких випадках милосердя [56, с. 182–183]. Самі ж священики намагалися виробити у вірних свідомість, що уділення Святих Тайн та сакраменталіїв – це така ж робота, як і в інших спеціальностях [35, 1896, ч. 103]. Іван Франко, коментуючи соціально-економічне становище тодішнього греко-католицького духовенства, не жалів слів критики: «Піп – вовче горло, дере з живого й умерлого, а не пожалує чоловіка, хоч би перед ним землю гриз», – отак звичайно виражається наш мужик о своїх духовних пастирях» [75, с. 159]. Проте бували також випадки, коли священики діяли згідно настанов митрополита та відповідно до власного сумління, повертаючи або не беручи кошти за уділення треб (похорон, вінчання та ін.), якщо люди не могли розплатитись із священиком через злидні [29, с. 42–43].

Іншою статтею доходу ГКЦ була нерухомість. Якщо на початку ХХ ст. у Львівській архієпархії митрополит А. Шептицький інвестував у нерухомість, нафтовидобуток [29, с. 61–62], оздоровчу та мисливську галузь, доходи з яких касувала Адміністрація Столових дібр Галицької Митрополії, то в реаліях Станиславівської єпархії господарська діяльність зводилася до комерційної оренди земельних угідь «Посіч», «Богородчани», «Жаб'є», «Заліщики» тощо [29, с. 61–62]. Сюди входили лісові ресурси, землі сільсько-господарського призначення, мисливські угіддя тощо. Щоправда, приватні землі ГКЦ поблизу Галича не належали Станиславівській єпархії, а залишилися в руках Львівської архієпархії, що

не могло не вплинути на фінансове наповнення бюджету Станиславівської єпархії і спричинило фактично залежність від ресурсів релігійного фонду Габсбурзької монархії. Це негативно позначалося на організаційному розвитку єпархії та становищі місцевого духовенства.

Цікавий аспект згадував управитель Адміністрації столових дібр ГКЦ Т. Войнаровський: близько 1910 р. митрополит А. Шептицький запропонував Станиславівському єпископу Г. Хомишину придбати за власний кошт маєтності поблизу Коршова, що склалися з 342 га лісу, 171 га землі сільськогосподарського призначення та 10 га саду. Це майно повинно було забезпечити Станиславівську єпархію стабільною матеріальною базою, якої не вистачало ще від початку її заснування. Однак Г. Хомишин поставився до даної справи скептично і бажав отримувати готівкову дотацію в розмірі майже 20.000 злр. на рік, не інвестуючи в нерухомість, яку слід було здавати в оренду. Опісля про дане рішення Г. Хомишин, як згадує Т. Войнаровський пожалів: «По літах, в часі знецінення австрійської крони, коли Єпископ Хомишин знайшовся без усякого удержання, нераз жалував свого нерозсудливого кроку і призначав, що пропустив таку корисну нагоду економічного забезпечення своєї Єпископії» [29, с. 54–56].

У самому Станиславові в 1912 р. катедральною капітулою була придбана земельна ділянка в історичній частині міста, де за проектом австрійського (пізніше американського) архітектора Ф. Януша був споруджений будинок, який у швидкому часі був зданий в оренду підприємцю зі Львова, що розмістив там комерційні заклади. Мова йде про готель «Австрія», відомий тепер як готель «Дністер». На сучасній вул. Чорновола, 7–9 (в досліджуваний період – вул. Липова) знаходилися також будинки бурси Св. Миколая. Паралельно до заснування Станиславівської єпархії господарські приміщення цієї бурси були відремонтовані, куди заселили учнів, а решту приміщень здавалися в комерційну оренду [64, с. 263].

Відомо, що о. мітрат Тит Войнаровський, будучи парохом с. Балинці (1893–1909 рр.) та віце-деканом Коломийського деканату (1888–1892), доклався до процесів парцеляції церковних землеволодінь, передавши їх у руки селянам. Типова схема парцеляції була проста – селянам надавався грошовий кредит від Крайового банку у Львові під 4% річних на 18 років. Заставою служила вже наявна земельна ділянка, а також та, яку селянин купляв за кошти, отримані від банку [29, с. 22]. Загалом за час своєї душпастирської та адміністративної праці його зусиллями було розпарцельовано 37 тис. моргів (бл. 20.000 га) на Покутті та Опіллі [29, с. 15–31]. Як зазначає О. Шевченко, Т. Войнаровський «проводив парцеляцію виключно в інтересах селян, не маючи з того ніякої власної вигоди» [77, с. 152–158]. Сам священник у своїх спогадах пригадує, що «коли наш селянин має стільки землі, що вона дає йому і його родині безпеку, він держиться запопадливим, роботящим, ощадним, тверезим, приступним до культури, а що найважливіше стає релігійним» [29, с. 21].

Мрією о. Т. Войнаровського було створення Українського парцеляційного банку, таку ідею підтримав тодішній прем'єр-міністр Австро-Угорщини Ернест фон Кербер в 1903 р. Однак думка про створення окремого для галицьких русинів-українців банку було загальмовано лідером народовської течії К. Левицьким, який досить скептично поставився до цієї ідеї і сам схилився радше до створення «русинської» Каси ощадності у Перемишлі, щоб не брати позики в австрійських банках [29, с. 43–48].

Поряд з діяльністю навчально-виховних закладів для майбутніх священників, зокрема Станиславівською духовною семінарією, Церква передавала набуту нерухомість в розпорядження різних навчальних закладів, наприклад, Ремісничо-промислової бурси у Станиславові. Водночас ГКЦ активізувала розвиток власної видавничої справи. Локальним прикладом такої ініціативи було створення єпископом Григорієм Хомишином у міжвоєнний період, в 1925 р. католицького видання у Станиславові «Нова Зоря». ГКЦ, відчуваючи місію

Апостольської столиці – так-званої «новоунії», тобто навернення Російської православної церкви до католицизму, відчувала солідарність із священиками на місійних теренах. Так, у липні 1918 р. було виділено фінансування із Станиславова на будівництво греко-католицького храму в Києві, коли при владі був уряд гетьмана Павла Скоропадського [32, с. 1918, ч. 1–3, с. 18]. Зрештою, до іншого виду доходів можна віднести прибутки із богослужбових фундацій, оплати за викладання основ релігії тощо.

Греко-католицьке духовенство проводило активну діяльність у просвітницькій сфері, що опосередковано сприяла збільшенню доходів Церкви священики брали участь у діяльності товариств «Рідна школа», «Сільський господар», «Пласт», «Союз українок» та ін., що поширювало в суспільній свідомості переконання, що «українське духовенство – се одинокий стан, що в сій історичній переломовій добі може успішно дбати про моральну і матеріальну долю свого народу» [36, с. 109]. Як відомо, греко-католицьке духовенство відіграло провідну роль в українському національному русі в Галичині ХІХ ст. Суспільний авторитет священиків був тоді в абсолютній більшості випадків незаперечний, що певною мірою відображалось на соціально-економічному становищі духовенства.

Згідно державного законодавства Австро-Угорщини була передбачена дотація на утримання духовенства та церковних структур. Задля наочного порівняння вважаємо за доцільне коротко описати матеріальний стан духовенства ГКЦ в міжвоєнний період, у складі Другої Речі Посполитої. Від початку Першої світової війни 1914–1918 рр. відчутними стали негативні зміни у фінансовому становищі Станиславівської єпархії. Так, внаслідок розпаду Австро-Угорської монархії в 1918 р. Галичина стала частиною Другої Речі Посполитої, що як новоутворена держава переживала фінансову нестабільність. Для прикладу, в 1919 р. польська влада скасувала дотацію на Станиславівську духовну семінарію з релігійного фонду [58, с. 48]. На рівні простого духовенства відчувалася фінансова скрута, оскільки значна частка кліру, за словами тодішньої преси, «привикла до ліпших часів,

та й не може погодитися із тяжкою дійсністю» [36, 1927, ч. 12, с. 338]. Водночас серед частини самого духовенства побутувала думка, що важке матеріальне становище було спричинено егоїзмом священнослужителів та відсутністю взаємодопомоги [36, 1937, ч. 6, с. 203].

У свою чергу, редакція клерикального часопису «Нива» оцінювало ситуацію таким чином: «Молодий нежонатий священник має на першій посаді місячно 120–130 золотих грішми, а крім сего хату і харч у пароха – і ще відказує на кождім кроці, що має замало. Говорити таке в нинішніх тяжких часах священникови на першій посаді, до того ще людині, що сама вийшла з убогого гнізда, се гріх, що кличе до неба о пімсту» [36, 1933, ч. 10, с. 369]. Фінансове становище священника визначалося, зрештою, не тільки сімейним станом душпастиря, його парафіяльним урядом, але й розміром парафії [71, с. 88–95]. Окремо слід виділити залежність греко-католицького духовенства від «дідичів», тобто патронів, що було відображенням давньої феодальної системи «патронату», внаслідок чого у Станиславівській єпархії понад 70% парафій у міжвоєнний період залежало від фінансування дідичів, які опікувалися парафією [14, с. 324–325]. В австрійський період ГКЦ мала більш стабільні джерела надходжень, порівнюючи з польським, у складі відновленої Речі Посполитої, що здійснювала політику асиміляції галицьких українців різними методами, в т. ч. за рахунок церковного життя.

Таким чином, духовенство Станиславівської єпархії в австрійський період утримувалося за рахунок дотацій з релігійного фонду, парафій, надходжень із душпастирської діяльності, зокрема уділення Святих Тайн і сакраменталіїв, доходів із сільськогосподарської та просвітницької діяльності. Окрім того, єпархія намагалася започатковувати господарську діяльність, беручи за приклад матірню Львівську архієпархію, де активно реалізовувалися комерційні проекти (нафтовидобуток, оренда нерухомості тощо). Порівнюючи матеріальний стан греко-католицького духовенства в австрійський період з міжвоєнним під польською владою, можна ствердити,

що священники значно збідніли і постали перед новими майновими та соціальними викликами в умовах Другої Речі Посполитої.

3.3 Ключові статті видатків та оподаткування. Фонди і товариства

До ключових статей видатків греко-католицького духовенства Станиславівської єпархії можна віднести витрати, пов'язані з душпастирською працею, родинні витрати та сплату податків. Серед них слід розрізняти видатки на утримання священничої резиденції, харчування, транспорті видатки, навчання дітей та ін. [54, с. 98]. Львівська дослідниця Н. Колб зазначає, що «в середньому протягом 90-х років XIX ст. на продукти харчування о. І. Глинський витрачав 456 злр. в рік – більше ніж на будь-яку статтю видатків, зазначених в його обрахунках» [54, с. 105]. Враховуючи всі надходження, а також відповідні видатки (душпастирська діяльність, утримання будинку, харчування тощо) в типового греко-католицького священника кінця XIX – початку XX ст. залишалося близько 100 злр. на рік, і це при тому, що побут священничих родин кінця XIX ст. в цілому облаштовувався за стандартами тодішнього середнього класу.

Звичною справою для сім'ї священника була, наприклад, наявність слуг, які утримували помешкання [54, с. 104]. Священничі сім'ї були, як правило, багатодітні, що спричиняло збільшення видатків, особливо оплати освітніх послуг своїх дітей. Так, належним навчанням забезпечувалися спершу сини, а опісля – дочки, і то тільки при наявності фінансової можливості. Часто останніх навчали приватні вчителі, що обходилося дешевше, ніж стаціонарне навчання в школі чи гімназії [54, с. 108]. Порівняно низький заробіток священників інколи призводив до небажання їхніх синів йти за батьківським прикладом. Натомість вони з кінця XIX ст. дедалі більше обирали світські спеціальності. Про це красномовно свідчать цифри. Якщо у 1880 р. 73,33% семінаристів Львівської духовної семінарії

складали сини священників, то вже в 1913 р. їх було тільки 26,32% [30, с. 19]. Назагал така тенденція спричиняла нестачу священників, відому ще з першої половини ХІХ ст., коли в Львівській архієпархії, до складу якої входили деканати майбутньої Станиславівської єпархії, було від 100 до 318 вакантних парафіяльних урядів [26, с. 988].

Якщо говорити про оподаткування доходів і майна священників, їх можна розділити на еквівалентні та домові (на рухоме і нерухоме майно), ґрунтові (на доходи з господарювання на ерекційних землях), подохідні й податки на натуралії, які душпастирі реалізовували з власних маєтків (деревина, сільськогосподарська продукція та ін.). Якщо священник отримував більше 630 злр. на рік, він повинен був сплачувати податок на доходи (*Einkommensteuer*), який стягувався з основних статей доходів – *congrua*, оплати за викладання основ релігії у школі, *iura stolae* (або *Stolgebühren*), душпастирських надходжень тощо [54, с. 99]. Пізніше, ліміт сплати податку на доходи (з 1898 р. особисто-доходового податку) був знижений до 600 злр. [54, с. 100]. Священники, у свою чергу, не бажали подавати декларації про доходи сільським війтам, щоб не бути трактованими як підприємці [35, 1890, ч. 45]. Доходи священників часом завищувалися повітовими комісіями, що спричиняло оподаткування тих, хто насправді платити податки не мав би [35, 1898, ч. 128]. На місцевому рівні це призвело до акцій протесту серед духовенства ГКЦ наприкінці 1890-х рр., зокрема в Товмацькому повіті Станиславівської єпархії [35, 1898, ч. 132]. Як наслідок, Галицьке намісництво 20 червня 1898 р. у своєму розпорядженні закликала священників подавати скарги до податкової першої інстанції на предмет зловживань місцевих чиновників [54, с. 101].

Окрім згаданих видів оподаткувань, існував також конкуренційний податок. Він сплачувався тоді, коли відбувалося будівництво або поточний ремонт храму. 5/6 загальної суми повинні були скласти парафіяни у пропорційному еквіваленті. Даний податок вносився навіть із філіяльних церков для матірної, якщо мова йшла про роботи, які проводилися саме в

основному парафіяльному храмі. Решту покривав так-званий «дідич», який опікувався парафією на патронатських засадах [54, с. 118]. Відомим є факт, коли Станиславівський єпископ Ю. Сас-Куїловський в 1893 р. оплатив конкуренційний податок дочірньої парафії с. Медуха поблизу Галича і виділив кошти для утримання сотрудника, що, знову ж таки, засвідчувало ощадність та щедрість єпископа. Цим він до того ж убезпечив неплатоспроможну парафію, принаймні її частини, від небезпеки переходу на латинський обряд, що мав краще фінансове забезпечення [33, 1893, ч. 132].

Окрім господарської діяльності у Станиславівській єпархії, значну увагу духовенство приділяло підтримці українських громадських інституцій. На нашу думку, вони вбачали в цьому свою церковну державотворчу місію, внесок у розвиток українського національного руху. Зокрема, священники ГКЦ традиційно брали активну участь у роботі як народовського культурно-освітнього товариства «Просвіта», так і москвофільського Товариства ім. М. Качковського ще від часу їх створення, відповідно в 1868 р. у Львові та 1874 р. в Коломиї. Водночас у Галичині в досліджуваний період діяв ряд церковних товариств і фондів з метою просвітницької та соціальної діяльності ГКЦ у суспільстві – «Руська читальня», братства св. Миколая, Товариство св. Апостола Павла та ін., більш детально про їх роботу мова піде пізніше.

Ще з 1840-х рр. в ГКЦ діяли благодійні єпархіальні товариства, які б мали забезпечувати овдовілих жінок та осиротілих дітей померлих священників, які після смерті останнього стикалися з досі невідомою матеріальною та соціальною скрутою. В єпархіях діяла комісія вдовичо-сирітського фонду, яку очолював відповідний референт. Так, у Станиславівській єпархії Владика Юліан Пелеш у 1886–1887 р. здійснив розподіл фонду між Львівською та власною єпархіями [32, 1886, ч. 1, с. 14]. Очолював його довгий час кустош єпископської конститорії І. Литвинович [18, с. 300]. За офіційними даними, в 1890-х рр. кожній вдові та сироті

священиків Станиславівської єпархії надавалася допомога в розмірі 60 злр. на рік. Окремо існувала можливість у разі надзвичайної потреби для вдів звертатися по надзвичайну допомогу або «аванс із допомоги, яка вже була призначена» [54, с. 112]. Так, у 1893 р. було прийнято рішення підвищити розмір надзвичайних виплат із станиславівського фонду [35, 1893, ч. 254]. У 1899 р. рівень виплат зріс з 60 злр. до 200 злр., тобто більш як утричі. Вдовам було додатково надано допомогу в розмірі 40 злр. на виховання дітей до 24 років [35, 1898, ч. 176].

Назване товариство стало підвалиною для створення в 1917 р. товариства «Захист імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові» із фондом у розмірі 312.000 крони. Серед його офіційних членів-засновників був і станиславівський єпископ Григорій Хомишин [9, с. 3–4]. Розмір виплат, а також їхня регулярність залежала від своєчасної сплати внесків самих священиків ГКЦ. Дослідниця Н. Колб наводить приклади, коли представники вдовичо-сирітських фондів розглядали можливість зобов'язати майбутніх священиків протягом 40 років вчасно вносити внески у даний фонд. Окрім того, боржники могли б притягатися до відповідальності перед судом, а з сімей померлих священиків-боржників могла стягуватися заборгованість. Тобто, якщо священик мав заборгованість перед фондом, то навіть після його смерті борг мали сплачувати його спадкоємці [54, с. 113].

У 1886 р. у Станиславові виникло Товариство Св. Апостола Петра, що повинно було допомагати бідним греко-католицьким парафіям [32, 1899, ч. 8, с. 101]. Його чисельність в 1913 р. складала 3762 осіб, втричі більше, ніж у 1906 р. [6, арк. 8]. З 1889 р. у місті, центрі новоствореної єпархії діяло Товариство взаємної допомоги дяків, засноване Ю. Пелешем. У 1908 р. в третій греко-католицькій єпархії в Галичині був заснований «Фонд Милостині Дієцезальної ім. св. Івана Золотоустого», покликаний підтримувати єпархіальні та монастирські бурси, захоронки та школи, зокрема бурсу Св. Миколая, що розташовувалася на вул. Голуховського

(сьогодні – вул. Чорновола) у Станиславові [32, 1909, ч. 4, с. 53–57]. Окрім того, в краї діяли ряд нецерковних фінансових фондів та установ – ощадні позичкові каси Райффайзен, Товариство взаємних обезпечень «Дністер» у м. Львові та ін., які регулярно виділяли дотації на Станиславівську єпархію [32, 1896, ч. 6, с. 78].

Таким чином, матеріальне становище греко-католицького духовенства Станиславівської єпархії, як і назагал у Галичині, не було однорідним. Цьому сприяли як внутрішні ієрархічні та територіальні чинники – відповідно до церковного сану та уряду священнослужителі отримували різний розмір заробітної платні. Водночас розмір видатків був чималий, що спричинювало значну економію, а нерідко – «життя в борг», в обох випадках спостерігалось різке зменшення видаткових статей. Австрійський уряд, хоча і забезпечував духовенство зарплатою рівня чиновників нижчого рангу, все ж обкладав його відповідними податками, тим самим суттєво збільшуючи фінансове навантаження на священиків та їхні сім'ї. Як наслідок, ГКЦ була змушена самоорганізуватися в тих ланках внутрішньо-церковного життя, які не займала держава, організовуючи відповідні фонди і товариства. Зрештою, Церква провадила активну господарську діяльність, що набула особливого розмаху в міжвоєнний період, коли державні дотації греко-католицькому духовенству під польською владою суттєво зменшилися, що безпосередньо вплинуло на його матеріальне становище. Однак це питання виходить за хронологічні межі пропонованої роботи.

РОЗДІЛ 4. РЕЦЕПЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ГАЛИЧИНИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9 КЛАСІ

4.1. Особливості висвітлення релігійної проблематики у шкільному підручнику

Навчити дитину вчитись, бути всебічно розвиненою особистістю, а тим самим володіти необхідними вміннями та досвідом – усе це ставить собі за мету прийнята 17 липня 2016 р. Міністерством освіти і науки України концепція Нової української школи (далі – НУШ) [105]. Будучи членом громадянського суспільства, будь-який громадянин є водночас співучасником спільноти, до якої входить релігійна організація, конфесія або церква. Водночас при вивченні як історії України, так і всесвітньої історії важливу роль, а на деяких етапах розвитку національного руху – ключову, наприклад в австрійській Галичині у ХІХ ст., відіграло духовенство, Церква. Отже, не існує жодного протиріччя в констатації того факту, що Церква відокремлена від держави, але живе і діє в конкретному місці та часі, а тому є частиною громадянського суспільства. Будучи інтегральною частиною соціуму, вона не може бути пасивним споглядачем, а згідно свого соціального вчення покликана бути суспільно-корисною та державотворчою. Цей обов'язок аргументовано підкреслює ще Папа Лев ХІІІ у своїй енцикліці «*Rerum Novarum*», опублікованій 1891 р., що стала поштовхом для систематизації соціального вчення Церкви.

Це була перша соціальна енцикліка про права приватної власності, відмову від класової боротьби, забезпечення малозабезпечених і гідність бідних, а також про право робітників створювати професійні асоціації (профспілки). Як описувалося раніше, соціальна доктрина Церкви, базуючись у руслі Другого Ватиканського собору (1962–1965 рр.) ставить собі за мету спільно з державою створювати справжню солідарну та субсидіарну спільноту, що повинна не тільки задовольняти людські

потреби, але й дбати за пошану і охорону людської гідності [10, с. 417]. Виходячи з даної реальності, розвиток громадянського суспільства неможливий без апеляції до морально-етичних засад, що виховуються на постулатах віри і моралі, які декларує у своїй праці Церква. Саме тому роль релігії є не тільки інформативна, із зосередженням на факти, а радше виховна. У вужчому розумінні *sensu stricto*, цілісний розвиток неможливий без об'єктивного розуміння ролі релігії та Церкви у формуванні цивілізації, а з нею – надбань освіти, культури, національного державотворення та ін. Звідси роль вивчення релігійної проблематики на уроках історії в школі є ключовою.

Звертаючи увагу на наявні сьогодні в Україні підручники з історії, експерти на чолі з Н. Яковенко дійшли до висновку, що вони мають ряд недоліків: «тиражування песимістичного уявлення про Україну як простір з безперервним – від XIII до XX століття – колоніальним статусом; переважно етноцентричне бачення історії; переважання у тематиці підручників політичної та мілітарної історії; певна однобічність викладу матеріалу у підручниках; недостатня кількість нових методів та розвиваючих методик; значна політизація підручників» [94]. Цей перелік можна доповнити фрагментарним розглядом у підручниках з історії для 7–11 класів релігійних питань, зокрема церковного характеру, що побутує в шкільній програмі і не надто сприяє формуванню історичної пам'яті і повного спектру учнівських компетентностей. Особливо це простежується на перевазі фактологічного аспекту над компетентісно-орієнтованим принципом. Окрім того, відчувається однобокість у висвітленні ролі релігії й акцентом на християнстві та певним ігноруванням ролі ісламу та юдаїзму. На жаль, це не зовсім відповідає поліетнічності України в історичній ретроспективі, а тим самим ускладнює розвиток учнівської допитливості з культурологічним та світоглядним спрямуванням [96, с. 9].

Такий універсальний підхід до вивчення історії не суперечить вченню Католицької Церкви. Так, у Декларації Церкви про ставлення до

нехристиянських релігій «*Nostra aetatis*», одному із документів Другого Ватиканського Собору від 28 жовтня 1965 р., йдеться про те, що кожна людина, за своєю природою, шукає відповіді на «нерозв'язані загадки людського життя» [8, с. 208–213]. Ставлячи собі фундаментальні питання, всі люди, знаходяться на дорозі пошуку правди і йдуть до неї різними шляхами, «намагаючись зарадити неспокою людських сердець» [8, с. 208–213]. Зважаючи на універсальну потребу людини шукати правду і очевидну можливість робити це різними шляхами, Церква заохочує і закликає до міжконфесійного діалогу, шануючи і поважаючи один одного, «показуючи приклад християнської віри» [8, с. 208–213], а тим самим запрошує дбати про загальне братерство без дискримінації. У реаліях НУШ за цим стоїть, здавалося б, проста мета – виховати загальнокультурну компетентність, яка передбачає «здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства» [96, с. 10].

Отже, суть вивчення історії релігії на уроках історії повинна мати, в першу чергу, аксіологічний аспект, відкривати учням дорогу до формування загальнолюдських цінностей. На нашу думку, це суттєво перевищує суто релігієзнавчий аспект, орієнтований тільки на знання про різні релігії, вміння їх розрізняти, розуміти значення в історичному минулому та сьогоденні. Окрім аксіологічної, на уроках історії, де розглядаються релігійні питання, учні повинні отримати можливість здобути просторову, хронологічну, логічну, культурологічну та інформаційну компетентності.

Водночас учням в ЗЗСО, згідно існуючих вимог, мають бути відкриті шляхи, щоб «відрізнати основні релігійні течії та напрямки за їх специфікою (зовнішньою атрибутикою), поведінковими аспектами (система дозволів та табу); впізнавати та характеризувати основні здобутки мистецької культури людства, які мають релігійну основу (визначні храмові комплекси, образотворчі та музичні твори, пам'ятки літератури тощо);

знати та адекватно застосовувати основні норми релігійного етикету...; застосовувати фактичні знання про історичний поступ і особливості розвитку та впливу певних релігійних течій при проведенні досліджень та в процесі застосування критичного мислення (для врахування багатоаспектності дій/ чинників/наслідків); враховувати світоглядні погляди інших у міжособистісному та подальшому професійному спілкуванні» [96, с. 15].

Підходячи до вивчення історії релігії та ідеї не тільки через фактологічний аспект, але розвиваючи повний спектр компетентностей, які пропагує концепція Нової української школи, з акцентом на аксіологічному аспекті, можна досягти вищого рівня в педагогіці, тим самим подолавши певні наявні дефіцити та недоопрацювання в сучасній шкільній освіті в Україні.

4.2. Методичні аспекти вивчення історії ГКЦ

Що мало б бути відомо учням 9-х класів в Україні про історію ГКЦ? Очевидно, що основний багаж знань починається від Берестейської церковної унії 1596 р., пізнішої релігійної реформи Габсбургів на західноукраїнських землях наприкінці XVIII ст. і знаходить свій апогей у діяльності «Руської трійці» середини 1830-х рр., Головної руської ради в 1848–1849 рр. та церковно-політичній діяльності митрополита Андрея Шептицького в кінці XIX – першій половині XX ст. Певні спорадичні аспекти подаються в контексті розвитку подій на приналежних до Російської імперії українських етнічних земель територіях, показуючи завершення діяльності Унійної Церкви, яку систематично викоринювали російські монархи з підконтрольних їм територій.

Ось такий, в основних рисах, скромний фактологічний корпус подій, осіб та дат подає типовий підручник з історії України для 9-го класу [95]. Які ж знання і компетенції зможуть здобути учні з даного набору

інформації – це запитання до вчителя і методології, яку він використовуватиме на своїх уроках. Очевидно, що найбільш типовими формами уроку для висвітлення проблематики з історії ГКЦ є урок вивчення нових знань, урок-повторення та узагальнення і урок контролю знань. За типом урок найчастіше буває комбінованим, що дозволяє вчителю реалізувати дві або декілька дидактичних цілей. Очевидно, що такі типи уроків не можуть бути реалізовані на перманентній основі, оскільки це знижує педагогічний успіх учасників освітнього процесу – як учнів, так і самих вчителів.

Як на мене, вдалою формою уроку для висвітлення теми, що висвітлює українське національне відродження на західноукраїнських землях у ХІХ ст., є проблемний урок. Саме він може добре показати причинно-наслідкові зв'язки між ГКЦ, що оновилася завдяки реформам австрійських імператорів Марії Терезії та Йосифа ІІ, сформувала високоосвічене духовенство, що перейняло на себе роль національної еліти і започаткувало «Руську трійцю», очолило ГРР як першу українську політичну організацію в Галичині та сформувало осередки національного відродження. Учням можна вдало пояснити, що без реформи Габсбургів, а також сміливості та небайдужості греко-католицького духовенства під час «весни народів» могло б не бути А. Шептицького на чолі Галицької митрополії, не постав би суспільно-політичний рух, не з'явилася б, зрештою, спроба здобути незалежну національну державу на західних теренах України – ЗУНР тощо.

Натомість діяльність А. Шептицького може бути достеменно осягнута учнями не так з підручника, як через уроки-подорожі або уроки-екскурсії. У даному випадку умовним маршрутом можуть послужити такі міста та осередки, як Львів, Івано-Франківськ (колишній Станиславів), Крилос, Урочище Підлюте тощо. Така форма нестандартного уроку з історії України ХІХ – початку ХХ ст. передбачає заочне відвідини місцевостей, де в різний час жив, бував і служив А. Шептицький

(резиденції, музеї, храми, освітні установи та ін.) – дозволяє врахувати особливості дитини, сприяє унаочненню матеріалу і формує пізнавальне зацікавлення школярів. Іншими словами, відбувається перехід від формального до емпіричного та унаочненого пізнання. Таке навчання може поєднуватися з дозвіллям, роль якого для розвитку і формування всеохопного кругозору учнів безперечна.

Як виглядає спадщина А. Шептицького сьогодні, чим живе ГКЦ в соціальній сфері, може прекрасно показати благодійний фонд «Caritas», який продовжує соціальну діяльність, започатковану митрополитом ще на початку ХХ ст. У даному випадку відвідини банальної благодійної їдальні можуть посприяти розвитку аксіологічної компетенції серед учнів, що дозволить пізніше самим приймати відповідні етичні й моральні рішення, стоячи перед можливістю допомогти потребуючому. Діяльність сучасних церковних структур та установ, які займаються соціальним підприємництвом, де основна мета не передбачає максимізацію прибутку, а створює додаткову соціальну вартість, перегукується з господарською діяльністю, якою займався А. Шептицький. Побачити і досвідчити це дозволить учням зрозуміти саму суть соціального підприємництва, яке ставить собі за мету – спільне благо.

Для проведення ігрових уроків (наприклад, інтелектуальних шоу «Що? Де? Коли?» і т. п.) годяться такі теми з історії Церкви, як Берестейська унія, оскільки вона максимально наповнена фактологічними інформаціями, даними про особи, дати тощо. Метою уроку тут може послужити бажання розвинути в учнів уміння аналізувати першоджерела, швидко генерувати збережені в пам'яті події та інформацію і, зрештою, формувати власну думку. Схожу функцію можуть мати також уроки-семінари, де учні перехоплюють в учителя ініціативу, а педагог виконує здебільшого роль модератора. Учні-дев'ятикласники, майбутні абітурієнти, можуть до того ж ознайомитися певною мірою з однією з типових форм проведення занять у вищих навчальних закладах, що дозволить їм краще

адаптуватися пізніше до університетської освіти, висловлюючи свою критичну позицію під час дискусій.

Широке застосування на уроках історії України можуть і повинні мати мультимедійні засоби, технології доповненої реальності, наприклад, 3D-тури по Львову в ХІХ ст., або ж найбільш відомих храмах чи музеях дозволять унаочнити і візуалізувати отриманий теоретичний матеріал.

У цілому вчитель може мати у власному педагогічному портфелі чималий спектр методологічних прийомів щодо проведення уроків, які стосуються історії ГКЦ. Вибір залишається за педагогом, коли і який вид уроку слід використати задля досягнення потрібної цілі – навчальної, пізнавальної та виховної. Очевидно, що дані уроки не можуть бути катехизацією або проповіддю. Проте, в процесі навчання релігійної проблематики в контексті історії України необхідно використовувати міжпредметні зв'язки з іншими навчальними курсами, в тому числі з християнською етикою. Така бінарність дозволить поглянути на одну і ту ж тему з різних сторін, що збільшує епістемологічну складову та педагогічний успіх усіх учасників освітнього процесу.

Таким чином, сучасна навчальна програма з історії України в середніх школах у контексті вивчення релігійних питань повинна бути адаптована під цінності НУШ, всеохопною з точки зору тематичного матеріалу, безпристрасна в конфесійному спрямуванні й компетентнісно-орієнтована. Заради досягнення успіху в навчальній, виховній та ціннісній меті уроку, де тематизується ГКЦ, педагогічні працівники повинні оперувати широким і, головне, відповідним до кожної конкретної теми уроку методичним арсеналом.

ВИСНОВКИ

У запропонованій роботі автор розкрив соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства підавстрійської Галичини на прикладі Станиславівської єпархії ГКЦ в 1885–1914 рр. У першому розділі проаналізовано історіографію, джерельну базу і теоретико-методологічні засади роботи. Використання неопублікованих архівних матеріалів, тогочасної періодики, пастирських листів та інших першоджерел, а також фахової літератури – монографій, статей, науково-довідкових видань тощо – забезпечило створення необхідного для дослідження історичного контексту. Однак існує певний дефіцит історіографічних матеріалів і джерельної бази, які б дозволили всеохопно та об'єктивно висвітлити запропоновану тему. Для подальших досліджень залишається чималий пласт роботи, щоб глибше зрозуміти матеріальне забезпечення та соціальний статус духовенства ГКЦ.

З'ясувати потребу заснування Станиславівської єпархії в ХІХ ст. – було завданням другого розділу цієї праці. Утворення нової греко-католицької єпархії з осідком у Станиславові, що було актуальним ще з середини ХІХ ст., а реалізувалося тільки в 1885 р., припало на період інтенсифікації суспільно-політичного життя Галичини. Очевидним є факт, що тодішня Львівська архієпархія була однією з найбільших єпархій, як кількісно, так і територіально, в цілій Католицькій церкві обох обрядів – латинського та східного. Вона охоплювала терени сучасних Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Чернівецької областей. Тому самозрозумілою видається потреба реорганізації церковних структур, щоб створити відповідні умови для більш оптимального адміністрування і надання душпастирської опіки вірним.

Звідси, починаючи від «весни народів» 1848–1849 рр., виникла ідея створення в ГКЦ третьої єпархії, поруч із Львівською архієпархією та Перемишльською єпархією. Саме наявність трьох вищих адміністративних

церковних структур дозволило ГКЦ відновити практику проведення мирополичих синодів та соборів, розвиваючи тим самим законодавчу функцію Церкви. Так, в 1891 р., за участю другого Станиславівського єпископа Ю. Саса-Куїловського, був проведений Львівський собор, перший після Замойського синоду 1720 р.

Ключовим завданням пропонованого дослідження стало висвітлення тематики про організаційний і метеріальний розвиток Станиславівської єпархії до 1914 р. крізь призму діяльності її перших чотирьох єпископів. Політизація українського національного руху в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. поставила духовенство новоутвореної єпархії перед новими викликами. З одного боку, потрібно було сформувати відповідні структури для забезпечення життєдіяльності єпархії – єпископську резиденцію, консисторію, капітулу, катедральний храм, духовну семінарію, систему деканатів тощо, а з іншого боку, організаційний розвиток на рівні єпархії супроводжувався конфронтацією українського руху з польськими громадськими і церковними організаціями, нестабільністю в керівництві Станиславівською єпархією ГКЦ та відсутністю сталої стратегії серед місцевих єпископів, яких за відносно недовгий період до початку Першої світової війни було аж чотири – Ю. Пелеш (1885–1891), Ю. Сас-Куїловський (1891–1899), А. Шептицький (1899–1900), Г. Хомишин (1904–1945, досліджено діяльність до 1914 р. – М. Б.).

Швидка плинність очільників Станіславівської єпархії в досліджуваний період пояснювалася також внутрішніми причинами в середовищі ГКЦ. З огляду на потребу заміщення ключових посад адміністративних органів ГКЦ, Станиславівська єпархія стала свого роду «кузнею кадрів» для Львівської архієпархії та Перемишльської єпархії, сама ж за перші 20 років свого становлення змінила чотирьох очільників. Попри неоптимальні обставини, діяльність перших єпископів третьої греко-католицької єпархії в Галичині після 1885 р. була досить успішною. Зокрема, було створено відповідні управлінські та виховні структури,

започатковано здійснення канонічних візитацій, відремонтовано катедральний храм Воскресіння Христового у Станиславові, врегульовано кадрову політику та ін. Керівництво ГКЦ з приходом до влади А. Шептицького спочатку як станиславівського єпископа (1899 р.), а в 1900 р. – як митрополита, окреслило нову ідеологічну складову, відповідно до якої Церква закликала до «органічної праці», залишаючись не безпосередньо керівником національного руху, а швидше виступаючи в якості морального авторитету в українському суспільстві, активного учасника культурно-освітніх, політичних і соціально-економічних процесів та адвокатом у справах віри та моралі.

Третій розділ цього дослідження стосувався майнових аспектів функціонування Станиславівської єпархії та священників ГКЦ, включаючи етичну основу соціально-економічної доктрини Церкви, основні джерела утримання духовенства, його фінансово-економічний стан і соціальний статус. Церква не може виконувати свою місію без матеріальних благ. Майновий статус священників був забезпечений відповідною церковною реформою, яку провели австрійські монархи наприкінці XVIII ст. Реформи створили умови для здобуття священниками ГКЦ духовної освіти українською мовою, було покращено матеріальну базу для утримання унійного духовенства, що в цілому забезпечило підвищення його соціального статусу. ГКЦ стала промотором українського національного відродження в історичній, східній Галичині. Цьому значною мірою сприяла активна діяльність ГКЦ в утвердженні національної самосвідомості місцевих русинів-українців. Однак попри високий статус унійного духовенства, принаймні до кінця XIX ст., що утримувало провідні позиції в національному русі, його матеріальне становище не було однорідним, залежало від ієрархічних, територіальних та освітніх чинників.

З'ясовано, що Австро-Угорська монархія до свого розпаду в умовах Першої світової війни завдяки регулярним державним дотаціям з релігійного фонду суттєвіше та ефективніше підтримувала ГКЦ, аніж

молода і політично нестабільна Друга Річ Посполита. Складнощі в церковно-державних відносинах могли бути певною мірою врегульовані тільки 1925 р., коли був укладений конкордат між Апостольською столицею та Другою Річчю Посполитою. Поглянувши на матеріальне забезпечення пересічного греко-католицького священика, в міжвоєнний період спостерігалось погіршення матеріальної ситуації. За австрійських властей священик, по суті, прирівнювався до чиновника нижчого рангу, а соціальний статус і побут облаштовував відповідно до стандартів середнього класу. Активна соціальна і просвітницька діяльність душпастирів, навіть попри антиклерикальну позицію соціалістів-радикалів на чолі з І. Франком та М. Павликом в останній третині ХІХ ст., підтримувала реноме греко-католицького духовенства як репрезентанта української еліти.

Досліджувана тема може знайти застосування при вивченні релігійної тематики в школі в руслі концепції Нової української школи, що передбачає компетентнісний підхід до розвитку та виховання учнів. Ця робота ставила собі за мету розкрити методологічні засади викладання церковно-релігійної історії, релігієзнавчих аспектів на прикладі історії ГКЦ на уроках з історії України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. в 9-му класу ЗЗСО. Для вчителя історії багатогранна діяльність ГКЦ як національної Церкви в австрійській Галичині створює палітру можливостей для здійснення педагогічної діяльності, бо сама ГКЦ ніколи не була обмежена виключно ритуально-літургічною діяльністю. Натомість греко-католицьке духовенство було рушієм національного відродження, соціально-економічних змін, авторитетним голосом галицького суспільства і т. п. Діяльність ГКЦ в названих нішах, і не тільки, дозволяє педагогам застосовувати різноманітну методіку для досягнення успіху в освітньому процесі. Особливо важливим вважаємо виокремити, поруч з іншими компетентностями, імплементацію аксіологічних вмінь і навиків, завдяки

чому учні покликані розвивати ціннісну основу як невід'ємний атрибут та запоруку успішного життя в демократичній державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Неопубліковані архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

1. **Ф. 146. Галицьке намісництво, м. Львів.**
оп. 50.
Спр. 163. Листування, розпорядження та інші документи про діяльність Станиславівського греко-католицького єпископа Юліана Пелеша, 1885–1892 рр., м. Станиславів. 163 арк.
2. Оп. 1.
Спр. 166. Листування, розпорядження та інші документи про діяльність Станиславівського греко-католицького єпископства, 1893–1905 рр., Станиславів. 41 арк.
3. Оп. 4.
Спр. 2336. Справа про організацію Станиславівського греко-католицького єпископства, 1851 – 1883 рр., м. Станиславів. 125 арк.
4. Спр. 2572. Матеріали про становище греко-католицького і римо-католицького духовенства Галичини, 1885 р. 95 арк.
5. **Ф. 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів, 1863–1945 рр.**
оп. 1.
Спр. 17. Послання Станіславського єпископа Ю. Куїловського до духовенства і віруючих епархії, 1891 р. 16 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

6. **Ф. 504. Станиславська греко-католицька єпископська консисторія, м. Станислав Станиславського повіту Станиславського воєводства. 1788–1944 рр.**
оп. 1.

- Спр. 348. Листування з Краківським Товариством взаємного страхування з питання страхування церковних приміщень, 22.11.1897 рр. 148 арк.
7. Спр. 749. Протокол VI загальних зборів Товариства св. Апостола Петра, 08.09–12.10.1908 рр. 8 арк.

**II. Церковна документація: рішення соборів, енцикліки,
шематизми, документи загального та партикулярного
канонічного права**

8. Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965). Конституції, декрети, декларації, коментарі. Львів, 2014. 606 с.
9. Звіт з діяльності ради товариства «Захист ім. митроп. Андрея гр. Шептицького для сиріт» у Львові. Львів, 1938. 28 с.
10. Іван XXIII. Енц. *Mater et Magistra. Acta Apostolicae Sedis*. Рим, 1961. С. 401–464.
11. Іван XXIII. Енц. *Pasem in terris. Acta Apostolicae Sedis*. 55. Рим, 1963. С. 257–304.
12. Кодекс Канонів Східних Церков. Рим, 1993. 845 с.
13. Франциск. Енц. *Evangelii Gaudium. Acta Apostolicae Sedis*. Рим, 2013. С. 105–180.
14. Шематизм всего клира греко-католицкої Епархії Станиславівської на рік Божий 1913. Річник XXVIII. Станиславів: Накладом Клира Епархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1913. XXVIII+337 с.
15. Шематизм всего клира греко-католицкої Епархії Станиславівської на рік Божий 1938. Річник XXXIX. Станиславів: Накладом Клира Епархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1938. 216 с.
16. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархії Станиславѣвской на рѣк Божій 1887. Рѣчникъ II. Въ Станиславовѣ: зъ печатни I. Данкевича, Накладом Клира Епархіяльного, 1887. XXIX+285 с.

17. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳвской на рѳк Божій 1888. Рѳчникъ III. – Въ Станиславовѳ: зѳ печатнѳ I. Данкевича, Накладом Кліра Епархіального, 1888. – XXIV+342 с.
18. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳвской на рѳк Божій 1904. Рѳчникъ XIX. – Въ Станиславовѳ : зѳ печатнѳ I. Данкевича, Накладом Кліра Епархіального, 1904. – XXIII+186 с.
19. Österreichische Bischofskonferenz (Hrsg.): DOCAT Was tun? Die Soziallehre der Kirche. Augsburg, 2016. 320 S.

III. Пастирські листи та інші твори єпископів

20. Лист пастирський преосвященного Андрея, Єпископа Станиславівського до всіх вірних єго Єпархії. Коломия: накл. М. Білоуса, 1899. 29 с.
21. Пастирський лист Єп. Ю. Сас-Куїловського з поводу 50-літньої річниці поховання Єго Величества Наймилостивішого Цісаря Нашого Франца Йосифа I (дано 4 жовтня 1898 р.). Станиславів: накл. Єп. Орд., 1898. 4 с.
22. Первий пастирський листь єпископа Андрея Шептицького до руского народу. Б. м., 1899. 32 с.
23. Посланіє пастирське Андрея Шептицького, митрополита Галицького, Архиепископа Львівського, єпископа Кам'янець-Подільського до вірних Станиславівської єпархії про постановлення о. д-ра Григорія Хомишина єпископом. Жовква, 1904. 20 с.
24. Твори Слуги Божого Митрополита А. Шептицького. Пастирські листи (2. VIII. 1899 р.–7. X. 1901 р.). Т. 1. Торонто, 1965. 277 с.
25. Шептицький А. Правда віра (Пастирський лист до вірних на Буковині Станиславівської Єпархії, писаний у Марківцях, під Станиславовом, даний у навечір'я св. Михайла 1900 рік). Люблін, 1990. 52 с.
26. Pelesch J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Band 2: Von der Wiederherstellung der Union mit Rom bis auf die Gegenwart (1596 – 1879). Wien, 1880. 1094 S.

27. Predigt von Papst Franziskus. Basilika St. Paul vor den Mauern. Dritter Sonntag der Osterzeit, 14. April 2013.

IV. Мемуарна література

28. Бобикевич-Нижанківська О. Спомини з моїх років. Олекса Бобикевич. Твори. Львів, 2000. 152 с.
29. Войнаровський Т. Спогади з мого життя. Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. С. 6–75.
30. Заклинський О. Записки пароха Старих Богородчан. Торонто, 1960. 122 с.
31. Матковський С. Три Синодальні Архіереї: Спомини з життя і діяльності Преосвященних о. Юліяна Куїловського, дра Юліяна Пелеша і дра Сильвестра Сембратовича. Списав о. Северин Матковський, гр.-кат. парох Боссир. Львів, 1932. 108 с.

V. Періодичні видання

32. Вѣсникъ Станиславовской Епархіи. Станислововъ, 1886, 1887, 1888, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1896, 1898, 1899, 1907, 1909, 1918.
33. Галичанинъ. Львів, 1893, 1895, 1896, 1899, 1900.
34. Душпастирь. Львів, 1890, 1892.
35. Дѣло. Львів, 1883, 1885, 1896, 1898.
36. Нива: Місячник посвячений церковним і суспільним справам. Львів, 1918, 1927, 1933, 1937.
37. Нова Зоря. Львів – Станиславів, 1935.
38. Прапоръ. – Перемишль, 1899.
39. Руслан: Львів, 1897.

VI. Монографії, брошури і статті

40. Антошевський Т. Українське церковно-суспільне життя в Галичині в останні роки XIX століття. *Київська Церква*. Київ, 2000. №4. С. 56–63.

41. Великий А.-Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Т. VIII: XIX ст. Рим, 1976. 279 с.
42. Возняк С. М. Уніатство і український буржуазний націоналізм. Академія наук української РСР, Інститут філософії. Київ, 1986. 245 с.
43. Гентош Л. Передумови та процедура призначення Андрея Шептицького на єпископський, а згодом митрополичий престол у світлі ватиканських документів. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2015. Ч. 7. С. 42–60.
44. Горак Р. Задля празника; У сутінках: романи-есе. Київ, 1989. 372 с.
45. Грабовецький В. «Пам'ять его во благословеніє»: Андрей Шептицький і Станиславівщина. *Галичина*. Івано-Франківськ, 1994. 27 жовтня. С. 7–8.
46. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки НТШ*. Львів, Т. ССХХІІ. 1991. С. 71–110 + 6 іл.
47. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів, 2000. 426 с.
48. Делятинський Р., Єгрешій О. Єпископ Юліан Пелеш (1843-1896) в реліг.-церк. і громад. житті України: нарис за матер. наук.-попул. Виставки. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого УГКЦ «Добрий пастир»*. Богослов'я. Філософія. Історія. Івано-Франківськ, 2018. Вип.12-13. С. 326–390.
49. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904-1939 рр. Івано-Франківськ. 2001. 71 с.
50. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 168 с.
51. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 62 с.
52. Кам'янський П. Єпископ Юліан Сас-Куїловський на владичому престолі в Станиславові (1891 – 1899): висока місія священничого служіння.

- Культура народів Причорномор'я*. Сімферополь, 2004. № 50. С. 132–140.
53. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький на владичому престолі (1889–1900 рр.) в Станиславові. *Культура народів Причорномор'я*. Сімферополь, 2004. № 52. Т. 2. С. 137–143.
54. Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття: монографія. Жовква, 2015. 324 с.
55. Колб Н. «Хочемо Мужів для Церкви, а не для продовження політичних експериментів з Церквою»: призначення Галицького греко-католицького митрополита і Станиславівського єпископа (1898–1899 рр.). *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 198–216.
56. Колб Н. Митрополит Юліан Сас-Куїловський: шлях зі Станислава до Львова. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków, 2005. Т. V: Ludzie Lwowa. S. 175–177.
57. Кревецький І. Неоправдані докори. До історії т. зв. «Руського Інституту» (Studium ruthenum) на Львівському університеті. *Записки НТШ*. Львів, 1911. ТСП. С. 116–126.
58. Кривава книга. Упорядник, автор передмови Я. Радевич-Винницький. Передрук вид. 1919, 1921 рр. Дрогобич, 1994. 75 с.
59. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 199 с.
60. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький: його життя і заслуги. Люблін, 1990. 62 с.
61. Лесюк М. Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького: Дослідження мови Митрополита у паст. листі «До моїх любих гуцулів» 1900 р. *Писанка*. Верховина, 1996. №1. С. 6–7.
62. Лятишевський І. З історії духовної семінарії в Станиславові. Альманах українських богословів. Львів, 1923. С. 139–140.

- 63.Лятишевський І. Митрополит Андрей Шептицький як Єпископ Станиславівський від 24 вересня 1899 – 13 січня 1901. Богословія. Львів, 1926. Т. IV, кн. 1–4. С. 231–235.
- 64.Мацьків Т. Історія української державної гімназії в Станиславові. *Альманах Станиславівської Землі: зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславівщини*. Т. 1 Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. С. 261–301.
- 65.Мельничук П. Владика Григорій Хомишин. Львів, 1997. 416 с.
- 66.Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. 2-е вид. Івано-Франківськ, 1999. 528 с.
- 67.Назарко І. Київські і галицькі митрополити: біогр. нариси (1590-1960). Торонто. 1962. XVII. 226 с.
- 68.Пилипів І. Особливості розвитку організаційно-територіальної структури Станиславівської єпархії ГКЦ у Другій Речі Посполитій (1919–1925 рр.). *Галичина*. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 22–23. С. 311–319.
- 69.Пилипів, І. Діяльність єпископів Станиславської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907—1945 рр. *Україна — Європа — Світ: міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2011. Вип. 6/7. С. 394–398.
- 70.Полек В. Нарис історії Івано-Франківської єпархії. *Шематизм Івано-Франківської єпархії Української Греко-Католицької Церкви станом на 10 листопада 1995 року Божого*. Івано-Франківськ, 1995. С. 99–156.
- 71.Предка С. Матеріальне становище Греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини в 1920–1930-х рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2019. Вип. 21. С. 88–95.
- 72.Скорейко Г. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: історико-демографічний нарис. Чернівці, 2002. 220 с.

- 73.Скочиляс І. «Дар любови»: куниче (катедратик) у Київській Митрополії XIII-XVIII століть: нарис. Львів, 2013. 157 с.
- 74.Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття. *Ковчег: Науковий збірник із церковної історії*. Львів, 2000. Ч. 2. С. 115–148.
- 75.Франко І. Попи і економічне положення українського народу в Галичині. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1984. Т. 44, кн. 1. С. 155–162.
- 76.Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. 224 с.
- 77.Шевченко О. Участь Тита Войнаровського у парцеляції земель Східної Галичини. *Український історичний збірник*. Київ, 2008. Вип. 11. С. 152–158.
- 78.Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. Москва, 1989. 228 с.
- 79.Adamowicz L. Władza biskupa diecezjalnego w odniesieniu do majątku kościelnego. Biskup Pasterz diecezji: materiały z sympozjum «Biskup diecezjalny a duszpasterstwo i apostołstwo wiernych» zorganizowanego przez Instytut Prawa Kanonicznego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie 26 marca 2003 r. z okazji XX-lecia promulgowania Kodeksu Prawa Kanonicznego / red. Piotr Majer. Lublin, 2003. S. 121–140.
- 80.Gach P. Kasaty klasztorów kanonickich w XIX wieku, w: *Kanonicy regularni laterańscy w Polsce. Studia z dziejów kongregacji krakowskiej XV–XIX w.*, red. Z. Jakubowski.1975. S. 89–91.
- 81.Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. (McGill-Queen's Studies in the History of Religion, series 2.) Montreal: McGill-Queen's University Press. 1999. 236 p.
- 82.Himka J.-P. The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772-1918. *Harvard Ukrainian Studies*. Harvard, 1984. N 8 (3-4). P. 426–452.

83. Kant I. Die Metaphysik der Sitten, AA VI S. 434–435 GMS IV, 434; MdS S. 434 f., S. 462.
84. Kant I. Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. 1793/94, AAVI. S. 50.
85. Korczok A. Die Griechisch-Katholische Kirche in Galizien. Leipzig – Berlin. 1921. 162 S.
86. Łopuszański B. Udział księży diecezji przemyskiej w konspiracjach galicyjskich w latach 1831–1846. Kraków: Nasza Przeszłość. 1975. № 43. S. 171–199.
87. Malinowski M. Umriss zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthener. Malinowski. Wien. 1835. 26 S.
88. Maner H.-C. Unierte Kirchen und Nationsbildungsprozesse im ostmitteleuropäischen Vergleich, *Comparativ*. Leipzig, 1998. № 8. S. 92–105.
89. Rudolf A.M. Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung – Kirche – Bevölkerung. Marburg, 1994. Bd. 13. 132 S.
90. Scholz S. Das Papsttum, Roms wirtschaftliche Lage und die Enteignung der päpstlichen Patrimonien in der Mitte des 8. Jahrhunderts. Weinfurter S. Päpstliche Herrschaft im Mittelalter. Funktionsweisen – Strategien – Darstellungsformen. Ostfildern, 2012. S. 11–25.
91. Welykyj A. Documenta Pontificum Rom. T. II. Romae 1954. P. 266–267.
92. Wisłocki J. Uposażenie kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918–1939. Poznań, 1981. 338 s.
93. Załęski S. Kilka uwag nad dziełem Ks. Dra Pełusza o Unii Tom II. Krakow, 1881. 42 s.

VII. Навчально-методична література

94. Шкільні підручники з історії України як чинник формування історичної пам'яті молоді. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/shkilni-pidruchniki-z-istorii-ukraini-yak-chinnik-formuvannya> (дата звернення 17.05.2021).

95. Власов В. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017. 304 с.
96. Кришмарел В. Вивчення питань релігії в курсі історії України у 7-8-х класах: методичний посібник. Київ, 2018. 96 с.
97. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів “Історія. 5–9 класи” затверджена наказом МОН України від 07.06.2017 № 804 “Про оновлені навчальні програми для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів”. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 27.11.2021).

VIII. Науково-довідкові видання

98. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2008. 568 с.
99. Denzler G., Andresen C. Wörterbuch Kirchengeschichte. Berlin, 1997. 649 S.
100. Rahner, Karl: Art. Existential, übernatürliches. In: LThK Bd. 3, S. 1301.

IX. Автореферати дисертацій

101. Делятинський Р. Станиславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.): автор. канд. дис. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
102. Мудрий М. М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 рр.: політичний аспект: автор. канд. дис. Львів, 1997. 28 с.
103. Шкраб’юк П. В. Михайло Павлик і радикальна партія: автор. канд. дис. Львів, 1994. 16 с.

X. Нормативно-правові акти

104. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 25.11.1981 р. № 36/55. Ст. 7. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284#Text (дата звернення: 10.08.2021).

105. Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. Ухвалено рішенням МОН 27.10.2016. 40 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Юліан Пелеш (1885–1891)

Юліан Сас-Куїловський (1891–1899)

Юліан Сас-Куїловський (1891–1899)

Андрей Шептицький (1899–1900)

Григорій Хомишин (1904–1945 рр.).

+ Григорій Хомишин
єпископ

Додаток Д.

*Єпископська резиденція (сьогодні - вул. Шевченка, 16), рік будівництва –
бл. 1850 рр.*

*Єпископська резиденція (сьогодні - вул. Шевченка, 16), рік будівництва –
бл. 1850 рр.*

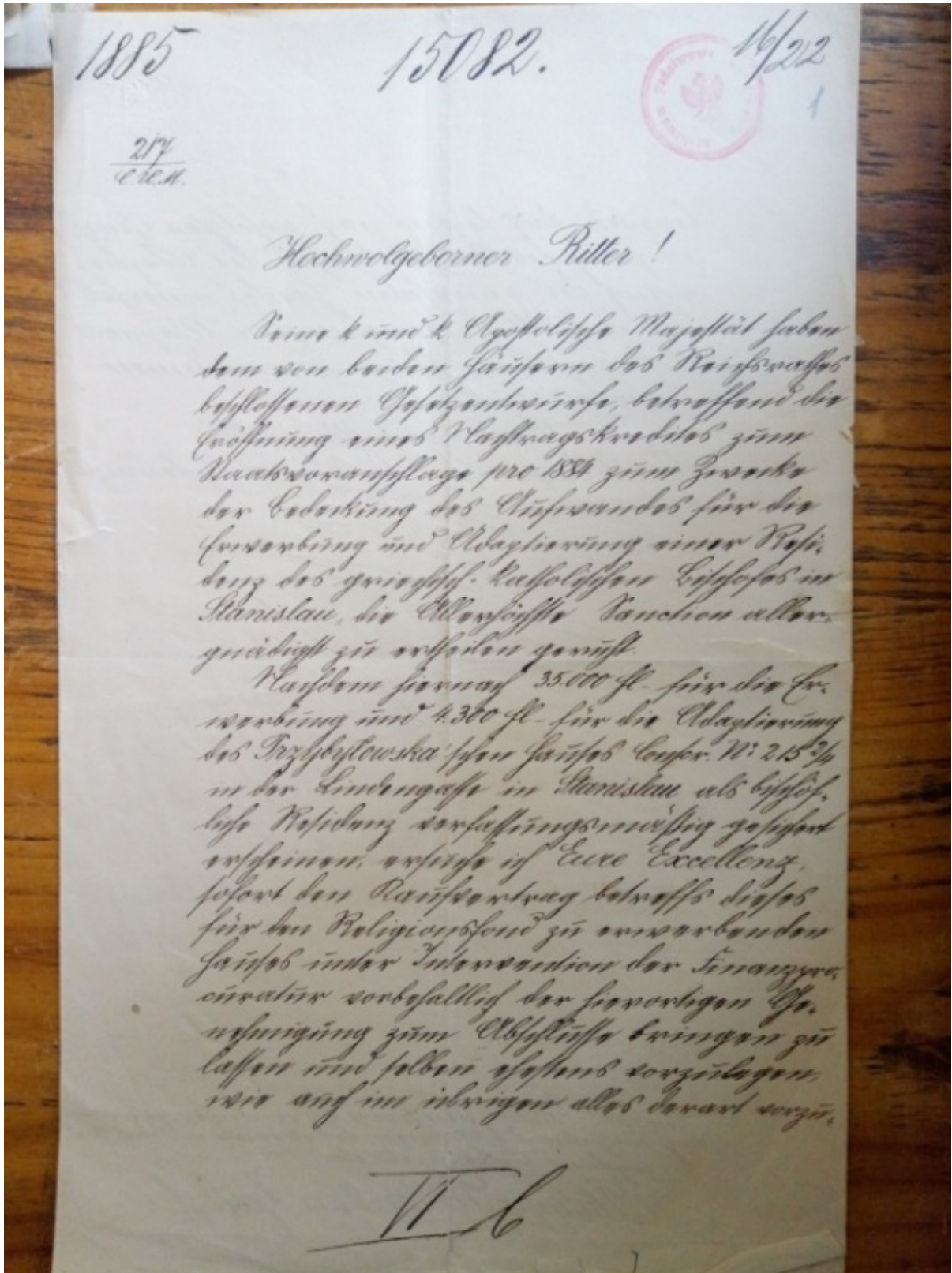
Додаток Е.

*Духовна семінарія свцмч. Йосафата (сьогодні - вул. Шевченка, 11), рік
будівництва – 1904 р.*

Лист міністра міністра освіти та віросповідань до Галицького намісника

Ф. Залевського

beruhen, daß folglich nach erfolgtem Genehmigungs des Kaufvertrages die Abfertigung des anwesenden Geschäftes innerhalb des mit 4300 fl. genehmigten Maximalbetrags in Angriff genommen werden kann.

Wien, am 7. März 1885.

Der Minister für Cultus und Unterrichts

Gunnitz

An Seine Excellenz den Herrn k. k. verehrlichen gesonnen
Rath, Reichsrath für Galizien, Lebczkaner in der k. k.
k. k. Hof- und Staatskanzlei, etc. etc.

Philipp Ritter von Zaleski

Оригінал німецькою мовою

Hochwohlgeborner Ritter,

Seine königlichen und kaiserlichen Apostolische Majestäten haben dem von beiden Häusern des Reichsraters beschlossenen, Gesetzentwürfe betreffend die Eröffnung eines Nachtragskredites zum Staatsveranschlage pro 1884 zum Zwecke der Bedeckung des Aufwandes für die Erwerbung und Adaptierung einer Residenz des griechisch-katholischen Bischofs in Stanislau, die Allerhöchste Instanz allergnädigst zu erteilen gesucht.

Nachdem hiernach 35.000 Gl (Gulden) für die Erwerbung und 4.300 Gl für die Adaptierung des Przybylowska'schen Hauses Confer N: 215 2/4 in der Lindengasse in Stanislau als bischöfliche Residenz verfassungsmäßig gesichert erscheinen, ersuche ich, Eure Excelenz, sofort den Kaufvertrag betreffs dieses für den Religionsform zur erwerbenden Hauses unter Intervention der Finanzprokuratur vorbehaltlich der hierartigen Genehmigung zum Abschluss bringen zu lassen und selber erstens vorzulegen wir durch im Übrigen alles derart vorzubereiten, dass sogleich nach Erfolgter Genehmigung des Kaufvertrages die Adaptierung des erwähnten Hauses innerhalb des mit 4.300 Gl genehmigten Maximalaufwandes in Angriff genommen werden kann.

Wien, am 7. März 1885

*Vom Minister für Kultus und Unterricht
An Seine Exzellenz ... Philipp Ritter von Zeleski*

Переклад українською мовою

Вельмишановний Лицарю,

Його королівські та імперські Апостольські Величності постановили обом палатам Райхсрату видати законопроекти стосовно відкриття додаткового кредиту міського бюджету за рік 1884, метою якого є покриття великих витрат за придбання та адаптацію (відновлення) резиденції греко-католицького єпископа в Станіславі, котрий найласкавіше прохав про це найвищу інстанцію.

Згідно з тим, що відповідні 35.000 Гульденів на придбання та 4.300 Гульденів на адаптацію (відновлення) Пришибиловського будинку за адресою 215 2/4 на Лінденгассе в Станіславові, котрий видається затвердженням відповідно до Конституції як єпископська резиденція, я звертаюся до Вас, Ваше Високопреосвященство, із проханням негайно привести до кінця договір купівлі-продажу, стосовно даного для релігійної мети придбаного будинку, під протекцію правового відділу міністерства

фінансів (Finanzprokurator) з умовою дотримання даного типу згоди та пропонуємо найперше підготувати все таким чином, щоб негайно після успішного затвердження договору про закупівлю, можна було б приступити до відновлення будинку в рамках узгоджених максимальних витрат - 4.300 Гульденів.

Відень, 7. Березня 1885

Від міністра освіти та віросповідань

Джерело: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 146. Галицьке намісництво, м. Львів. Оп. 4. Спр. 2336. Справа про організацію Станиславівського греко-католицького єпископства, 1851 – 1883 рр., м. Станиславів. 125 арк.